

१०७
३

अथ

१०७
३

ग्रन्थनामः-
कर्तृनामः-
विषयः-

स्मृत्यर्थसारः
छत्तारि नरसिंहाचार्यः
धर्मशास्त्रम्
Smrutarta Sar

443

१०७
३

अथ

✕ स्मृत्यर्थसारः ११

११७

छल्लारे नरासिंहाचार्यविरचितः

✕ १०७
३ ✕

श्रीगणेशायनमः॥ नृसिंहायपित्रेपरमगुरवेसर्वोत्तमायनमः॥ श्रीनृसिंहं मध्वगुरुं श्रीव्यासं नौमिसद्गुरुं॥ सत्सुरयस्वात्मरूपं तं राक्षसकर्मफलप्रदं॥ १॥ कलौ प्रवृत्तं बौ-
 धादिमतं रामानुजं तथा॥ राकेत्येकानपंचाशदधिकाष्टसहस्रके॥ २॥ निराकर्तुं मुख्यवायुं सन्नतस्थापनाय च॥ एकदशशतेशाके विंशत्यव्युते गते॥ ३॥ अवतीर्णं मध्वगुरुं
 सदा वंद्यं महागुणं॥ गुणाढ्या भगवद्भक्तान् जयतीर्थादिकान् गुरुन्॥ ४॥ सन्नत्यकुर्मतस्तस्यै स्पष्टस्मृत्यर्थसागरं॥ कालाशौ चान्हिकानां ये वस्तुनां धेः श्वनिर्णयाः॥ ५॥
 चत्वारस्तत्तरंगारव्याः प्रोच्यतं वक्रमाचमया॥ तत्रादौ कालस्य सर्वधर्मसाधनत्वात्तन्निर्णयः क्रियते॥ सचास्माभिः निर्णयः कालाब्दायनक्रतुमासपक्षतिथिभेदेन षड्वि-
 धः॥ अत्रमेषादिराशिषु मध्ये एकैकस्मिन्नाशौ यावत्कालं बृहस्पतिः॥ संचरंति तावत्कालः बार्हस्पत्यः संवत्सरः॥ तत्र बृहस्पतिस्वयं यद्राशौ वर्तते तद्राश्यपेक्षया पूर्वराशिं प्रति-
 गच्छति चेत्तदा सबक्रुच्यते॥ तद्राशौ कुम्भभोगाभावेऽपि परतश्चेद्गच्छति सः अतिचारीत्युच्यते॥ अतिचारगतो बृहस्पतिः पूर्वराशिं प्रत्यागत्य प्रायः स्वकृमकालभुङ्क्ते यद्य-
 नागत्य तथैव स्वस्थितराशितः परराशिं प्रतिगच्छति चेत्सकालः लुप्तसंवत्सर इत्युच्यते॥ तत्र संवत्सरे विवाहोपनयनादिराक्षकार्याणि न कार्याणि॥ तथाचललुः॥ अतिचा-

रगतोजीवः तं राशिं नैति चेत्सुनः॥ लुप्तः संवत्सरो ज्ञेयः सर्वकर्म बहिष्कृत इति॥ तं राशि मति चार आगतरात्रपेक्षया पूर्वराशिं सकालः अति चार रात्रपेक्षया पूर्ववृहस्प
 ति स्थित राशिकाल लुप्त संवत्सरः तस्मिन् रात्रौ वृहस्पतेः कृतकाल भोगभावात् सकर्म बहिष्कृतः॥ नित्यनैमित्तिक कर्मातिरिक्त कर्म बहिष्कृतः॥ तानि कर्माणि तत्र तत्र न
 कर्तव्यानीत्यर्थः॥ नित्यकरणे प्रत्यवाय प्राप्तेः॥ वृहस्पतिः सिंहराशि स्थितश्चेत् गोदावर्यां सर्वतीर्थ संनिधानात्॥ स्नान दानादिकं महाफलं॥ तथा चोक्तं॥ सिंहे गु
 रौ गौतमि देवि भद्रे ब्रह्मांड भांडोपगतानि नित्यं॥ दिव्यं तरिक्षे भुवनागलोके सर्वाणि तीर्थानि तवोदरे स्युः॥ तिस्रः कोट्यर्ध कोट्यश्च तीर्थानि भुवनत्रये॥ आयांति
 गौतमी स्नातुं सिंहस्थे च वृहस्पतौ॥ वृहस्पते सुरार्धक्ष सर्वदेवनमस्कृत॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं सिंहस्थे च वृहस्पतौ॥ अनेन प्रत्यहं स्नानं कुर्यात्॥ अत्र गोदा
 वरीयात्रायां सिंहस्थे वृहस्पतौ विदेशास्तु मुंडन तीर्थ आधादिविषये गर्भिणी पतित्वादि प्रतिबंधो नास्ति॥ तत्र तीरस्थानां मुंडन तीर्थे पवासो नस्तः॥ वृहस्पतेः
 सिंह प्रवेशानंतरं द्वादश दिनपर्यंतं गोदावर्यां पुष्कर संनिधानं तत्र स्नान दानानि विशेष फल दानि॥ तत्र विशेष कार्याणि सिंहस्थ माहात्म्यादृष्टव्यानि॥ तीरस्थेन

वमदिने तीर्थ आधं कार्यं॥ तदुक्तं ब्रह्मांड पुराणे॥ पिंडप्रदानं यः कुर्यान्न वम्य विधि पूर्वकं॥ मुक्तौ च पितरः सर्वतस्ते वतर सानघेति॥ अति चार गते जीवे गोदावर्यां स्नानादिकं म
 हाफलमेव॥ सिंहरात्रौ गते जीवे प्रजानां पापकारिणां॥ वत्सेरयत्कृतं पुण्यं स्नानेनैकेन लभ्यते॥ कथंचिदपि सिंहस्थे गुरौ स्नानं समाचरेत्॥ गौतम्या जन्मनः पुंसां तत्क
 लं जीवितस्य तु॥ कथंचिदपि विक्रांति चार गते इत्यर्थः॥ अति चार गते जीवेयः पिबेद्गौतमी जलं॥ तस्य जन्म रातं पापं तत्क्षणादेव नश्यतीति स्मृत्युक्तेः॥ सिंहस्थे गुरौ गो
 दाभागीरथी मध्ये उपनयनादि शुभं न कार्यं॥ गोदावर्यादक्षिण भागे गुरौ मघाव्यतिरिक्तं सिंहस्थे गुरौ विवाहादि शुभं न कार्यमेव॥ तथा चललः॥ गोदाभागीरथी मध्ये नो
 द्वाहः॥ सिंहगे गुरौ मघास्थे सर्वदेशेषु तथा मीन गते रवौ इति॥ तथा वासिष्ठः॥ भागीरथ्युत्तरे कूले गौतम्यादक्षिणे तथा॥ विवाहो व्रतबंधश्च सिंहस्थे ज्ञेन दुष्यतीति॥ विवा
 हो दक्षिणे कूले गौतम्यानेतरत्र तु॥ मघास्थे गुरावित्यन्यः॥ ज्ञे इत्यस्य गुरावित्यर्थः॥ इत्यस्य बुधेत्यर्थस्तु न संभवति॥ बुधस्य श्रावण भाद्रपद मासान्य
 तरमास एव सिंहस्थत्वेन तयोः चातुर्मास्यत्वेन विवाहकालत्वाभावात्॥ तथा वासिष्ठोऽपि वक्तेति चार गते चैव सिंहस्थे सुरमंत्रिणि॥ विवाहं

तथात्रादिपुरहर्म्यगृहादिकं॥क्षौरंविद्योपविद्यांचयत्नतःपरिवर्जयेत्॥इत्यत्रविवाहव्रतबंधग्रहणंतुगोदोत्तरविषयं॥पूर्ववाक्येतथोक्तः॥पुष्करोनामकर्माभि
 मानीदेवः॥तीर्थराजश्चसःगोदावर्याप्रार्थितःसन्सिंहस्थेबृहस्पतौवर्षमध्येप्रथमभागद्वादशदिनेषुअत्यमद्वादशदिनेषुचगोदावर्यासंनिहितोविशेषफल
 दः॥तथाचोक्तंब्रह्मांडे॥गौतम्याःपुष्करस्यापियोगःपुष्करनामकः॥तत्रस्नानंचदानंचसर्वक्रतुफलंलभेत्॥आवत्सरंतुगौतम्यांस्नानदानैश्चयत्फलं॥तत्फलं
 समवाप्नोतिएकैकदिवसेदिनेइति॥अतिचारगतोजीवःसिंहाराशिगतोयदि॥मुंडनंनैवकर्तव्यंकर्तव्यंश्राद्धमात्रकं॥तथाएकस्मिन्नाराशौसूर्यःसंचरतिसःसौरो
 मासः॥एवंसूर्यस्यद्वादशाराशिसंचारेयावत्कालःसःसौराब्दः॥दृष्ट्वाप्रतिपदमारभ्यपौर्णिमापर्यंतकालःशुक्लप्रतिपदमारभ्यअमावास्यांतोवाचांद्रोमासः॥
 एतेद्वादशामिलित्वाचांद्रसांवत्सरः॥अश्विनीमारभ्यरेवतीपर्यंतंनक्षत्रेषुचंद्रसंचारकालःनक्षत्रोमासः॥त्रिंशद्दिनात्मकःसावनोमासः॥एतेर्द्वादशमासैः
 क्रमेणनक्षत्रः॥सावनुश्चसंवत्सरः॥अयनंद्विविधं॥मकरसंक्रांतिदिनापेक्षयापूर्वभागेअष्टादशदिनमारभ्यमिथुनसंक्रांतिदिनानंतरंद्वादशदिनपर्यंतमुत्त
 रायणं॥ततःपरंधनुःसंक्रांतिदिनानंतरंद्वादशदिनपर्यंतंदक्षिणायनं॥वसंताद्याःऋतवोद्वेधा॥मीनाद्याःमेषाद्यावासौराः॥चैत्राद्याश्रांदाः॥तत्रद्वौद्वौएकैको

ऋतुः॥तेचवसंतग्रीष्मवर्षशरतहेमंतशरिरभेदेनषड्विधाः॥अनेनसोमासःसौरश्चांद्रनक्षत्रावनभेदेनचतुर्विधः॥अथमलमासोनिरूप्यते॥द्वात्रिंशद्दिर्गतेर्मसौर्दिनेः
 षोडशभिस्तथा॥घटिकानांचतुष्केणपतितित्वाधिमासकः॥इतिवचनात्॥यदाधिकोमासोजातःतदनंतरंएतावत्परिमितकालेनपुनरधिकमासोभवतिइदंचोपलक्षणं॥
 क्वचित्त्रिंशद्दिःक्वचित्संचत्रिंशद्दिर्मासैःअधिकमासोभवतित्याद्यपिग्राह्यं॥यस्मिन्मासेप्रतिपदारभ्यअमावास्यासहितदिनेषुसंक्रांतिर्नजातेसमलमासः॥
 अधिकमासइतिचोच्यते॥यदाशुक्लप्रतिपदाद्यमावास्यादिनयुक्तमासमध्येसंक्रांतिद्वयंस्यात्तस्यक्षयमासः॥यस्मिन्वर्षेभवतितस्मिन्वर्षेक्षयमासात्पूर्वमास
 त्रयमध्यएवैकअधिकमासोभवतिपश्चाच्चमासत्रयमध्यएवैकोधिमासः॥एवंतस्मिन्वर्षेअधिमासद्वयं॥तदुक्तज्योतिषरत्नमालायां॥असंक्रांतिमासो
 अधिमासःस्फुटस्यद्विसंक्रांतिमासःक्षयारब्धःकदाचित्॥क्षयःकार्तिकादिनान्यदास्यात्तदावर्षमध्येअधिमासद्वयंचेति॥तृतीयपदार्थस्तुक्षयमासस्य
 कदाचिदेवागमनेपिकार्तिकमार्गशीर्षपौषनामकमासेष्वेवागमनंतान्येदेति॥यस्मिन्क्षयमासेधनुःसंक्रमणस्यप्राप्तत्वात्मार्गशीर्षत्वंतस्मिन्अमावास्या
 भागेमकरप्रवेशेनपौषत्वंचेतिद्विनामवत्वंज्ञेयं॥मेषादिशरानांक्रमेणचैत्रादिनामवत्त्वात्॥एवमन्यत्रापिक्षयमासेद्विनामवत्वंज्ञेयं॥एवंद्विमासकार्याण्यपि॥

तत्राप्यप्रकारः॥ प्रतिपदादित्रिंशत्तिथीनां षष्ठीघटिकादिकात्मनां वृद्धिक्षयानुसारेण न्यूनाधिकानां वा त्रिंशद्घटिकात्मके न्यूनाधिके वा पूर्वार्धमार्गशीर्षे तिसंकल्पः॥ उत्तरार्धे पौषे तिसंकल्पः॥ एवं द्वितीयसंक्रांतिप्रयुक्तं पौषादिनामसंभवे सति शुद्धमासवत्त्वात् तन्मार्गशीर्षे पूर्वोत्तरमासशेषत्वं शक्यं न वक्तव्यम्॥ तथान्वयः॥ तिथ्यार्धे प्रथमे पूर्वोत्तरार्धे तदुत्तरः॥ मासाविति बुद्धौ श्रित्योक्षयमासस्य मध्यगाविति॥ अस्यार्थः॥ तिथ्यार्धे तिथीनां प्रतिपदादीनां प्रथमे धर्मप्रथमार्धभागे पूर्वमासः॥ मार्गशीर्षमासो बोध्यः॥ तिथ्यार्धे द्वितीये धर्मप्रतिपदादितिथीनां द्वितीयार्धभागे तदुत्तरः पौषनाम बोध्यः॥ एवं पूर्वोत्तरमासौ एकस्य क्षयमासस्य मध्यगो अंतर्भूताविति॥ पंचांगे क्षयमासस्य प्रतिपदादितिथीनां यावत्पौषघटिकाः तत्र पूर्वार्धभागे स्य मार्गशीर्षत्वं॥ उत्तरार्धस्य पौषत्वमिति॥ तथान्वयः॥ मार्गशीर्षमासप्रतिसंवत्सरीकपौषश्राद्धादितिथीनां अपराह्णव्यापित्वादिकं न विचार्य॥ प्रतिपदादिपूर्वार्धभागे दिवा सायंकालानंतरं वा सति पूर्वार्धभागमध्य एव मार्गशीर्षप्रतिपदादिनिमित्तं श्राद्धादिकं कार्यं॥ एवं प्रतिपदाद्युत्तरार्धे सूर्योदये सूर्यास्तमयानंतरं सति प्रतिपदाद्युत्तरार्धभागमध्य एव पौषमासप्रतिपदादिनिमित्तं श्राद्धादिकं कार्यं॥ तत्र कुतुपापराह्णसंभवे कुतुपापराह्णमध्ये कार्यं॥ तदसंभवे ग्रहणदिनश्राद्धवत्॥ रात्रौ कार्यं॥ साधनद्वादशीश्राद्धवत् सूर्योदये वा कार्यं॥ सामान्यभूतस्य कुतुपाप

३

राह्णकालविधायकवाक्यस्य मासद्वयस्य क्षयमासतिथिपूर्वोत्तरार्धमात्रांतरगतत्वविधायकविशेषवाक्येन बाधितत्वेन क्षयमासातिरिक्तमासगतश्राद्धतिथिविषयत्वात्॥ एवं रात्रौ श्राद्धकर्तव्यतानिषेधकवाक्यानि क्षयमासातिरिक्तविषयाणि॥ ग्रस्तादयग्रस्तास्तमयग्रहणदिनप्रातपित्रादिश्राद्धवत् क्षयमासश्राद्धस्य पि क्षयमासनिमित्तत्वात् कृत्वात्॥ एवं च कार्तिकमाघवैशाखस्मानानि सौरमासाश्रयेण प्रवृत्तत्वात् अरुणोदयादिकालेन विरुद्धानि॥ प्रातःस्नानं कार्तिके तु तुलासंस्तेदिवाकरे॥ माघमासे रटं त्यपः किंचिदभ्युदितेरवौ॥ मकरस्ते रवौ माघे वैशाखं सकलं मासं मेषसंक्रमणे रवावित्यादिवाक्येषु कार्तिकस्नानादीनां तुलादिसंक्रांतिपुरस्कारेण प्रवृत्तत्वात्॥ संक्रांतिसूर्योदयादिपुरस्कारप्रवृत्तानां धर्माणां सौरमाश्रितानां अरुणोदयादिकालानुष्ठाने बाधकाभावेन चंद्रकार्तिकाद्यागमनप्रतीक्षापेक्षाभावात्॥ अतएवाश्वयुजादिमासदशम्यादावपि कार्तिकस्नानारंभः॥ तेषु मासेषु तुलादिसंबंधमात्रस्यैव स्नानप्रयोजकत्वात्॥ एवं अग्निहोत्रादिहोमस्यापि सायंप्रातरग्निहोत्रं जुहुयादिति श्रुतौ सायंकालाद्याश्रितस्य कार्तिकादिचंद्रमासानाश्रितत्वे क्षयमासस्य कार्तिकाद्यागमनप्रतीक्षापेक्षाभावात्॥ प्रातःसायंकालयोः करणं विरुद्धं॥ चंद्रमासाश्रितत्वे तु ऐतरेयब्राह्मणोऽसंबन्धस्य प्रातराहुतीनां सायमाहुतीनां च विंशत्यधिकसप्तशतसंख्याकथनं विरुद्धमेतत्॥ तत्र साव

नमासाश्रयपास्यअग्नेसाधयिष्यमाणत्वात्॥अतएवसंवत्सरस्यचतुर्दशमासत्वनिषेधःसावनुत्त्वविविक्षयैवोपपन्नः॥अन्यथात्रयोदशंतुश्रुतिविनाहमासंचतुर्दशंका
 पिहिनैवदृष्टइतिवाक्यविरुधप्रसंगात्॥अस्यार्थः॥द्वादशमासाःसंवत्सरइत्युक्तसर्वत्रसंवत्सरस्यद्वादशमासवत्त्वेपिद्विचिदसंक्रांतमासविविक्षयात्रयोदशवत्त्वंश्रुतिना
 ह॥चतुर्दशमासस्तनैवदृष्टइति॥चंद्रमासविविक्षयांतुक्षयमासयुक्तवर्षेक्षयमासस्यमासद्वयात्मकत्वेनपूर्वोक्त्याधिकमासयोःद्वयोःसत्वाच्च॥चतुर्दशमासवत्त्वप्रसक्त्या
 नचैवदृष्टइत्युक्तंस्यात्॥सावनविविक्षयांतुक्षयमासस्यत्रिंशद्दिनात्मकत्वेनएकमासत्वात्॥संक्रांतिद्वययुक्तत्वेनद्विमासत्वेपित्रयोदशमासत्वाविरोधात्॥नचक्षयमासाधि
 कंमासयोः२चंद्रमासत्वविविक्षाभावः॥क्षयमासस्याधिकमासस्यचचंद्रमासत्वमेवेतिमाधवादिभिरुक्तत्वात्॥यत्तुमाधवेनोक्तं॥असंक्रांतत्वेनाधिकत्वप्रसक्ति
 युक्तयोर्द्वयोर्मध्येपूर्वस्याधिमामसत्वनिषेधादितदयुक्तं॥स्वोदाहृतजाबालिवाक्येएकस्मिन्नेववर्षेतुद्दोमासावधिमामसकौ॥प्राकृतस्तत्रपूर्वस्यातउत्तरस्तमलिम्युच
 इति॥पूर्वस्याप्यधिकमासत्वोक्तेस्तद्विरोधप्रसंगात्॥घटकन्यागतइतिचैत्रात्पूर्वेनाधिमामसइत्यादिवाक्यानिदक्षयमासरहितवर्षविषयत्वेनवक्ष्यते॥यत्तुयद्वर्षम
 ध्येधिमामसयुगमंतत्कार्तिकादितृतीयंक्षयारम्भं॥मासत्रयंत्याज्यमिदंप्रयत्नात्विवाहयज्ञोत्सवमंगलेष्वितिज्योतिशास्त्रवाक्यतनुयस्यब्रह्मावर्षविवाहादेऽज्योतिःशा

स्त्रेतिथिवारनक्षत्रादिकमुक्तंतद्विषयकंज्ञेयं॥नतुराक्षसपैशाचादिविवाहपरं॥ज्योतिःशास्त्रेतत्रनक्षत्रानुक्तेः॥तत्प्रतीक्षासंभवाच्च॥एवंयज्ञरात्रेनआधानादिकमुक्त
 वःतत्तन्मासोक्तनवरात्राद्युत्सवःमंगलंनिरांजनादिकंज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धंवर्जत्वेनज्ञेयं॥ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धंशिष्टाचारप्राप्तवसंतोउत्सवादिकंतुकर्तव्यत्वेनज्ञेयं॥के
 चित्तुतिथ्यर्धेप्रथमःपूर्वर्हातेवाक्यंक्षयमासमृतानांउत्सन्नानांचमृतोत्पन्नेतिथिविषयेमासनिर्णयार्थमित्याहुः॥तदसंगतांसामान्यवाक्यस्यविशेषवाक्यंविनाविशेष
 विषयकथनस्याशक्यत्वात्॥निबंधकारवाक्यानांअनर्थत्वेनाप्रमाणत्वात्॥माधवादिभिःतथाव्याख्यानाच्च॥अन्यथानाहिंसात्सर्वभूतानीतिवाक्यस्यअग्नीषोमीयस्य
 पशव्यतिरिक्तविषयत्ववत्तर्गवादिव्यतिरिक्तविषयत्वप्रसंगाच्च॥तथाचसामान्यतःत्रिंशत्सूक्तिथिषूक्तप्रकारेणपूर्वभागेपूर्वमासस्यांतर्भावात्॥पूर्वमासप्रयुक्तक्षयाह
 वर्धयनश्राद्धोत्सवादिकंकार्यं॥उत्तरभागेउत्तरमासप्रयुक्तमेतत्सर्वमितिनिष्कर्षः॥वधायननामप्रतिसंवत्सरेजन्मदिनेपुरुषस्यक्रियमाणमभ्यंगादिकंमहाराष्ट्रदेशेप्र
 सिद्धं॥एवंमार्गशीर्षप्रयुक्तअष्टकाश्राद्धदर्शश्राद्धानिमार्गशीर्षदृष्ट्यापक्षसप्तम्यादितिथित्रयामावास्यात्तरार्धभागेषोषप्रयुक्तानिअष्टकामावास्याश्राद्धानिपुनः
 कार्याणि॥प्रामाण्यग्रहेदीपिकादिवचनानिउपलक्षणपरत्वेनउदाहरणपरत्वेनवायोज्यानि॥तथाचकालनिर्णयदीपिकानि॥नष्टानांक्षयमासगास्तुतिथिपुत्रासंस

योरर्धयो ग्राह्यास्तास्तिथयोक्षयमाह॥विषयो ग्राह्यमासि स्थिता इति॥अस्यार्थः॥नष्टानां मृतानां क्षयाह विषये प्रति सांवत्सरीक विषये वर्धयन्नादौ च क्षयमासगात्सतिथिषु द्विसं
 क्रांति युक्तमासस्थास्तिथिषु प्रतिपदादिषु प्रागंत्ययोरर्धयोः पूर्वार्धे च ग्राह्यमासाभ्यां स्थिततिथयः पूर्वमासि स्थिताः उत्तरमासि स्थिताश्च या ग्राह्या ज्ञेयो इति॥क्षयमास
 स्य प्रतिपदादि पूर्वार्धभागे पूर्वमासि स्थितप्रतिपदादि निमित्तकश्राद्धादितिथित्वं क्षयमासस्य प्रतिपदाद्युत्तरभागे द्वितीयमासस्य प्रतिपदादि निमित्तकश्राद्धादितिथित्वं ज्ञेय
 मिति भावः॥ननु क्षयमासस्य यस्मिन्मासेन संक्रांतिः संक्रांतिद्वयमेव च॥मलमासः सविज्ञेयो मासे त्रिंशत्तमे भवेदिति काटकट्टवचनेन मलमासत्वादत्र वर्षे वर्षे तु य
 द्वाधमातापि त्रयोर्मृते हनि॥मलमासस्य यत्कार्यं व्याघ्रस्य वचनं तथेति॥सत्यव्रतवचनेन मलमासे श्राद्धस्य निंदितत्वात् क्षयमासे मासद्वयनिमित्तक कथं कर्तव्यं तथेति चे
 त् न॥एकपवयदामासः संक्रांतिद्वयसंयुतः॥मासद्वयगतं श्राद्धं मलमासे प्रशस्यत इति सत्यतपसो वचनात्॥यत्तु बृहस्पतिः॥यस्मिन्मासेन संक्रांति संक्रांतिद्वयमेव वा॥
 संसर्पहं स्पतीमासावधिमासश्च निंदित इति॥क्षयमासात्पूर्वोऽधिकमासः संसर्पनामकः क्षयमासस्वहं स्पतिनामकः॥अधिमासः क्षयमासात्परोधिमासः॥एते त्रयो निंदि
 ताः शोभनादाविति शेषः॥तद्विवरणं विवाहयज्ञोत्सवेत्यादौ कृतं॥वटेश्वरसिंहांते तु प्रकारांतरमुक्तं॥यदि न चलतीमासयुग्मं विचिंत्यं इति॥अस्यार्थः॥ज्योतिःशास्त्रे द्विसंस्था

५

क्वचित्पूर्वे चालना संस्कोऽस्तीत्युक्तं॥तथा च यदा चालनमस्ति तदा पूर्वस्या संक्रांतस्य संक्रांतत्वसंपादनादयं क्षयमास एकत्वेनैव परिगणनीयः॥ननु मासद्वयात्मकत्वेन॥यदा तु
 चालनं नास्ति तदा यथोक्तप्रकारेण मासद्वयात्मकत्वं॥द्रष्टव्यमिति॥अत्रायं च विशेषः॥एकस्मिन्नेव वर्षे द्वौ मासावधिकमासौ॥प्राकृतस्तत्र पूर्वस्यात् उत्तरस्तमलिम्युच्ये
 ति जाबाल्युक्तिः॥अस्यार्थः॥तत्र तयोरधिमासयोर्मध्ये पूर्वोधिमासः प्राकृतः॥नमलिम्युच्यते॥तथा च इष्ट्यादिसर्वकाम्यं तु मलमासे विवर्जयेदित्युक्तनिषेधः पूर्वाधिकमासेनास्ति॥किं
 तु निजमास एव॥निजमासस्य मुख्यत्वात्॥पूर्वस्याधिकमासत्वेन गौणत्वात्॥अनेनैव न्यायेन उत्तरमासोक्तकर्मारंभेऽपि निजमास एव॥तथा च यस्मिन् वर्षे अश्विपुजोधिमासः चे
 त्रश्राद्धमासः तत्र चैत्रस्य मलिम्युच्यत्वेन अधिकाश्विजस्य मलमासत्वेन इष्ट्यादिकाम्यकर्माहत्वेऽपि मुख्यश्वपुजत्वाभावेन भाद्रपदशुक्ल एकादस्यारब्धदुग्धत्वतादिसमा
 सयोग्यत्वेन दुग्धव्रतादिसमाप्तिस्तु निजश्वपुजश्राद्धैकादश्यामेव कार्या॥हिदळव्रतारंभोऽपि तत्रैव॥एवं कार्तिकस्नाननवरात्रविजयदशमी दीपावल्यादिकमपि निजमास एव॥
 यत्तु चैत्रादवाङ्नाधिकमास इति॥तथा च स्मृत्यंतरे॥घटकन्यागते सूर्ये वृश्चिको वाथ धनि॥मकरे वाथ कुंभे वा नाधिमासो विधीयत॥घटकाद्योक्ततुलासहितषण्मासेषु अ
 धिमासनिषेधकथनं क्षयमासाभावे ज्ञेयं॥क्षयमासात्पूर्वोत्तरभागमासत्रयमध्ये धिमासद्वयोक्तः॥क्षयमासस्य कार्तिकादित्रय एवोक्तेः॥यदपि पूर्वमासस्यानिकर्मा

णि पूर्वपक्षे प्रकल्पयेत् ॥ उत्तरे मासिकार्याणि कृष्णपक्षे प्रकल्पयेत् ॥ इति वचनं तस्यार्थः ॥ पूर्वपक्षेतिथेः पूर्वभागे कृष्णपक्षश्चास्य मासोत्तरभागार्थत्वात् ॥ लक्षणयातिथ्युत्तरभागार्थकत्वब
 हुवाक्यानुरोधोदज्ञेयां क्षयमासे इति शेषः ॥ एवमामध्याह्नात् पूर्वमासकर्तव्यं कर्म कारयेत् ॥ मध्याह्नानंतरं कुर्यात् ॥ उत्तरे मासि चोदितमित्यत्रापि मध्याह्नशब्दः लक्षणयातिथेः पूर्वभागप
 रः ॥ बहुवाक्यानुरोधात् ॥ अतएव ज्योतिर्निबन्धे पितिथ्यर्धे प्रथमे पूर्वोपरस्मिन्नुत्तरोत्तरात् ॥ मासाविति बुधैश्चित्योक्षयमासस्य मध्यगाविति ॥ एवमन्यत्रापि ॥ स्पष्टाथमां त्यसंज्ञावि
 ति ॥ वस्तुतस्तु पूर्वमास्यानीति आमध्यापूर्वमासेति वाक्यद्वयं बहुदृष्टमाधवादिभिरलिरितत्वा निर्मलं ॥ अतएवास्वप्राकृतत्वं ॥ स्वापेक्षया पूर्वमासे प्रवृत्तस्यारब्धस्य हत्वात् ॥ इद
 मेव संसर्पत्वं च ॥ प्रवृत्तं कर्माणि अस्य मासस्य संसर्पणात् ॥ गमनात् ॥ तत्कर्म करणार्हत्वादिति यावत् ॥ इदमेवाभिप्रेत्य ज्योतिः पितामहा आह ॥ मासः कन्यागते भानौ असंक्रांतो भवेद्य
 दि ॥ दैवं पित्र्यं तदा कर्म तुलासंस्केतुरक्षयमिति ॥ पत्वत्रमाधवेन व्याख्यातं ॥ अत्र कन्यागते सवितरियो संक्रांत असौ मलिम्लुच आश्वि युजः भाद्रपदांते कन्या प्रवेशात् ॥ एवं सति क
 न्यामुपजीव्य यदि हितं दैवं पित्र्यं च तन्मलिम्लुचे आश्वि युजेन कर्तव्यं ॥ किंतु हि तुलासंक्रांत्युपेते शुद्धाश्वि युजे इति ॥ तत्र दैवपित्र्योः कन्यामुपजीव्येति यदि विशेषणमुक्तं तदयुक्तं ॥
 यस्मिन् प्रकरणे तद्वायकाभावात् ॥ दैवकार्मणः कन्यासंक्रांत्याश्रयेण न कुत्रापि अनुक्तेः ॥ महालयारव्यपित्र्यकर्मणस्तु कन्याश्रयेणेपि कन्योपजीव्यत्वस्य स्वेनैव निराकृत्वात्तत् ॥

६

अषाढमवधीकृत्य यः स्यात्पक्षस्तु पंचमः ॥ आश्विनकालसवितेयः कन्यागच्छतु मानवेति जातूकर्णवचनात् ॥ मासः कन्यागते भानाविति वाक्ये पित्र्यमित्यस्याक्षयमिति विशेषणं भवति ॥
 तथान्वयासः ॥ षष्ठिभिर्दिवसैर्मसैः कथितो वादरायणैः ॥ उत्तरदेवकार्याणि पितृकार्याणि चोभयोरिति ॥ गालवेपि ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं माता पित्रोर्मृते हनि ॥ मासद्वये पितृकुर्यात् व्याघ्र
 स्य वचनं यथेति ॥ यत्तु सत्यव्रतः ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं माता पित्रोर्मृते हनि ॥ मलमासेन कर्तव्यं व्याघ्रस्य वचनं यथेति ॥ वर्षे वर्षे तु यद्वाधं मृता हनि मलिम्लुचेत् ॥ कुर्यात्तत्र प्रमीतानामन्ये
 षामुत्तरत्रत्विति ॥ पद्वचनं क्षयमासात् पूर्वभावाधिकमासातिरिक्ताधिकमासविषयं ॥ अस्य प्राकृतत्वेत्तया सफलत्वसूचनात् ॥ अन्यस्य मलिम्लुचेत्तया सफलत्वसूचनात् ॥ अन्यस्य
 मलिम्लुचेत्तया निष्फलत्वोक्तेः ॥ क्षयात् पूर्वभावाधिकमासेऽपि पंडकं कार्यं ॥ पंडवर्जमसंक्रांतो संक्रांतौ पंडसंयुतामिति वचनात् ॥ अथ मलमासे कार्यकार्यनिर्णयस्तु संगृह्यका
 ले दर्शयितुं ॥ द्वादशाहसपिंडांतं कर्म ग्रहणजन्मनोः ॥ सीमंते पुंसवे आधं द्वादशे तो जातकर्म च ॥ रोगे शांतिरलभ्ये च योगे आधं व्रतानि च ॥ प्रायश्चित्तं निमित्तस्य वशात् पूर्वपरत्र च ॥ अ
 श्वेतुकुंभमन्वादि महालययुगादिषु ॥ आधं दर्शयि हरहः ॥ आधमूनदि मासिकं ॥ मलिम्लुचान्यमासेषु मृतानां आधमासिकं ॥ आधं तु पूर्वदृष्टेषु तिथिष्वेव युगादिषु ॥ मन्वादिषु च य
 -- नंदनं दैवं दिनं च यत् ॥ तिलगोभूरिहिरण्यानां संधोपासनयोः क्रियाः ॥ पर्वहोमश्चाग्रयणं साग्नेरिष्टश्च पर्वणोः ॥ नित्याग्निहोत्रहोमश्च देवतां तिथिपूजनं ॥ स्नानं च दानविधिना

अभक्षापेयवर्जनं॥ तर्पणं च निमित्तस्य नित्यत्वाद्भयञ्चेति सासह्यकर्तव्यसंग्रहः॥ अनित्यमनिमित्तं च दानं च महदादिकं॥ अग्न्याधानाध्वनात्पूर्वतीर्थयात्रापरिक्षणं॥ देवालयतटाका
 दिप्रतिष्ठाभौजिवंधनं॥ आश्रमः स्वीकृतः कामः वृषोत्सर्गच निष्क्रमः॥ राजाभिषेककर्माणि चूडाकर्माव्रतानि च॥ अन्नप्राशनमारंभागृहाणांच प्रवेक्षणं॥ स्नानं दानं विवाहो मः तथा पन्न
 महोत्सवं॥ व्रतारंभसमाप्ती च काम्यं काम्यं च पाप्मनः॥ प्रायश्चित्तंतु सर्वस्य मलमासे विवर्जयेदिति॥ वर्जसंग्रहः॥ उपाकर्मात्सर्जनं च पवित्रदमनार्पणं॥ अवरोहश्च हैमंतः सर्पा
 णा बलिरष्टका॥ ईशानस्य बलिर्विष्णोः शायनं परिवर्तनं॥ दुर्गेद्रुक्तापनोधाने ध्वजोत्थानं च वज्रिणः॥ पूर्वत्र प्रतिषिद्धानि परत्रान्यच्च दैविकमित्यनेन मलमासे वर्जितानां श्रद्धामासे
 कर्तव्यत्वेन संग्रहः॥ अत्र सर्वत्र साक्षिवचना निमाधवकालनिर्णये द्रष्टव्यानि॥ अधिकमासात्पूर्वमारब्धं चाद्रायणादिकं तत्र समापनीयमेव॥ त्रिंशद्दिनात्मकव्रतत्वात्॥ यत्तु रा
 कव्रतादिकं तत्तु मासह्यं कार्यं॥ आरंभसमाप्त्योः श्रद्धामासयोर्विहितत्वेन तन्मध्ये अधिकमासस्य पतितत्वात्॥ आगतुकृशनिवारो एवासादिकं तत्रैव संकल्पितं तत्र तत्र कार्यमे
 व॥ तथा च नित्यं नैमित्तिकं स्नानोपासनग्रहणस्नानादिकं जातकर्मादिकं कालांतरे कर्तुं सावकाशं॥ आधानादिकं तु मलमासेन कार्यं॥ आधंतु अन्यमासमृतानां त्रयोदशमा
 सः मलमासश्चेत्तु मलमासे प्रथमदिने तत्रैव तस्मिन् द्वादशमास्यातीते अनंतरदिने प्रथमादिकं कार्यं॥ मध्ये मलमासश्चेत्त्रयोदशो अतीते अनंतरं स्वीये मासिकार्यं॥ प्रति

७

सांवत्सरिक आधंतु अन्यमासमृतानां त्रयोदशमासं विहाय चतुर्दशो श्रद्धामासिकार्यं॥ मलमासमृतानां तु कालांतरे तस्मिन्नेव मासे मलमासश्चेत्तु दामलमास एव प्रति सांवत्सरिकं कार्यं॥
 चतुर्दशमास्यपीति॥ मासस्य दौषक्षौ शकृद्वृष्णश्च॥ देवे कर्माणि शकृद्वृष्णो मुख्यः॥ पित्र्ये कर्माणि वृष्णपक्षः॥ एकैकस्य पक्षस्य प्रतिपदादयः पूर्णिमांता अमावस्या तावापंचदशतिथ
 यः॥ स्वरूपेण एककलाविशिष्टस्य चंद्रस्य अग्न्यादिभिः पीयमानपंचदशकलाः प्रतिपदादिशब्देनोच्यंते॥ वृष्णपक्षे अग्न्यादिभिः याः कलाः पीयंते ताः कलाः अग्न्यादिभिः पक्षे शक्रे
 चंद्रे पूर्यंते॥ ताश्च प्रतिपदादिपदेनोच्यंते॥ तिथिद्विविधा॥ शुद्धा विधा भेदात्॥ अन्यतिथिसंबंधरहिता शुद्धा॥ अन्यसंबंधो विधौ॥ सापिद्विविधा॥ पूर्वविधा परविधा चेति॥ तत्र उदये
 पूर्वया तिथ्या त्रिमुहूर्तयुक्ता पूर्वविधा॥ सायंकाले परतिथ्या त्रिमुहूर्तयुक्ता परविधा॥ दिवसस्य प्रातः संगवमध्याह्नपरान्हासायान्हास्येण पंचधा भेदो द्रष्टव्यः॥ अयंतु वेधः देव
 तांतरोपवासे कर्मात्तनक्तायाचितव्रतेषु बोध्यः॥ अत्रावांतरभेदः एतेषां प्रायः अनुष्ठानाभावान्नोच्यंते॥ अथ आधकालः॥ आधं द्विविधं॥ एको द्विष्टं पार्वणं चेति॥ तत्र एको द्विष्टे
 मध्याह्नव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ तत्र एकदेशाव्याप्तौ यत्राधिका व्याप्तिः सा ग्राह्या॥ समव्याप्तौ तु उत्तरत्र तिथिश्च पूर्वतिथिः॥ वृद्धोत्तरा एको द्विष्टं नाम एकं पुत्रभ्रात्रादिकमु
 द्विर्यत्रियमाणं प्रति सांवत्सरीकादि आधं॥ तथा अपरपक्षचतुर्दशमासादिभिः मृतपित्रादीनां क्रियमाणं च॥ पार्वणं तु॥ पित्रादित्रयं॥ मात्रादित्रयं॥ मातामह्यादित्रयमुद्विर्य

क्रियमाणं श्राद्धं ॥ तच्च दर्शश्राद्धप्रतिसावत्सरीकश्राद्धादिभेदेन द्वेधा ॥ तच्च दर्शश्राद्धनिर्णयः ॥ दर्शश्राद्धविधिं विधास्त्रिंशत्तदिनां स्यात् ॥ पराह्णे चरोदिति कालनिर्णयदीपिकोक्तेः ॥ कात्या
 यनेनाप्युक्तं ॥ दर्शश्राद्धं पिंडान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणराजनिशस्यते ॥ वासरस्य तृतीयांशो नातिसंध्यासमीपतइति क्षीणराजनि अमावास्यायामित्यर्थः ॥ दिवसं पूर्वाह्णमाध्याह्णपराह्णभेदे
 न विभागं कृत्वा ॥ अपराह्णव्यापिनी अमावास्या ग्राह्या ॥ अथवा दर्शे पंचकालपक्षवाक्यानां बहुत्वात् पिंडान्वाहार्यकमिति कात्यायनवचनस्य काण्वमात्रपरत्वसंभवात् ॥ काण्वव्य
 तिरिक्तसर्वश्राविनां पंचकालपक्षेणैव अपराह्णनिर्णयः ॥ दर्शनिर्णयो ज्ञेयः ॥ अथवा सर्वेषाममावास्यायामपि पंचकालपक्षेणैव अपराह्णनिर्णयः ॥ अस्मिन्वाक्ये वासरस्य तृ
 तीयांशइति अपराह्णे कदेरासहितसायान्काले काण्वानां कुतुपकालस्यावश्यकत्वाभावविवक्षया श्राद्धकर्तव्यताविधानात् ॥ अमावास्यायाः तृतीयभागस्य अपराह्णका
 लत्वस्य ज्ञापकाभावः ॥ अतएव नातिसंध्यासमीपतइति पिंडान्वाहार्यकश्राद्धस्य अतिसंध्यासमीपकाले कर्तव्यतोक्ता ॥ एवमपराह्णसंबंधेनामनिर्णये ॥ भूतविधाय्य
 मावास्याप्रतिपन्निश्रितापिवा ॥ पित्र्ये कर्मणि विद्वद्भिः ग्राह्या कुतुपकालिकी तिहारितोक्तौ ॥ भूतविधाय्यमावास्या इत्ययमंशस्त ॥ यदा पूर्वदिने चतुर्दशी चतुर्दशघटिका
 द्वितीये दिने अमावास्याविंशतिघटिका तदा भूतविधाय्यमावास्यायां मोहादज्ञानतोपिवा ॥ श्राद्धकर्मणि ये कुर्युः तेषामायुः प्रदीयते ॥ इति निषेधप्राप्तौ पूर्वदिनग्राह्यत्वं

परः ॥ निषेधवाक्यंतु चतुर्दश्यां कुतुपकालव्यापित्वाभावे ज्ञेयं ॥ उभयत्र कुतुपकालव्यापित्वे तु परदिने अपराह्णस्पर्शाभावे पूर्वैव ॥ अपराह्णः पितृणां तु यापराह्णानुयाधिनी ॥ सा ग्राह्यापि
 त्कार्येषु इत्युक्तेः पूर्वदिने अपराह्णसंबंधात् ॥ एवं तद्वक्तव्यत्वादेव ॥ यदा चतुर्दशी विंशतिघटिका परदिने अमावास्या चतुर्दशघटिका तदा पूर्वैवेति सिद्धं भवति ॥ अस्मिन्पक्षे भूतवि
 धाय्यमावास्यामिति निषेधस्तन ॥ प्रतिपद्यप्यमावास्या पूर्वाह्णे व्यापिने यदि ॥ भूतविधाय्यमावास्या ग्राह्यापित्र्ये कर्मणि सर्वदेति विशेषवचनात् ॥ उभयत्र कुतुपकालव्यापित्वेप्यपराह्णसंबंधे
 अल्पत्वमहत्वाभ्यां निर्णयः ॥ अल्पापराह्णेत्याज्यामाग्राह्यास्यादधिकाभावेदिति विशेषवचनात् ॥ उभयत्र संपूर्णसाम्ये एकदेरासाम्ये जाबालिराह ॥ अपराह्णद्वयव्यापि यदि
 दर्शतिथिक्षये ॥ आहिताग्नेः सिलीवालीरेन ग्रादेः कुहूः मतेति ॥ दृष्टे दूमासिनीवाली अदृष्टे दुः कलाकुहूरिति ॥ उत्तरत्र निरग्न्यादेरित्युक्तेः ॥ आहिताग्निशब्देन साम्निको
 ग्राह्यः ॥ ग्राह्यः कुतुपकालकीत्यत्र कुतुपशब्देन अहः अष्टममुहूर्तमुरव्यः ॥ नारदः ॥ सप्तमासरतो यस्तन्नवमात्पूर्वतस्थितः ॥ उभयोरपि मध्यस्कः कुतुपः स उदाहृतः ॥
 तथाप्रविश्य भानुस्वल्पांशं कुवद्यत्र तिष्ठति ॥ सकालः कुतुपो नाम मंदी भूतस्य संज्ञया ॥ मह्यपुराणे च ॥ अहोमुहूर्तानि रव्याताः दशपंचचसर्वदा ॥ तत्राष्टमो
 मुहूर्तोयः सकालः कुतुपस्मृतः ॥ कुतुपेन सह चरितं उत्तरमुहूर्तद्वयमपि कुतुपशब्देनोक्तं आपस्तम्बेन ॥ कुतुपो घासुहूर्तस्त्रीन्यदाचरति भास्करः ॥ सकालः कुतु

पस्तत्रपितृणादत्तमक्षयमिति॥तथानारदोपि॥मध्यंनूःत्रिमुहूर्ततुपदान्चलतिभास्करः॥सकालःकुतुपोनामपितृणादत्तमक्षयमिति॥संपूर्णसाम्येतुपरैव॥कुतुपकालव्या
 पां त्तेराधिक्यात्पदातुपरदिनेमध्याह्नमध्यपराअमावास्यातदापरैवेतिज्ञापयितुंप्रतिपत्तिश्रितैवेत्युक्तं॥पूर्वदिनेअपराह्णव्यापित्वेपिअमावास्याकुतुपस्यप्राधान्यात्
 परदिनेकुतुपकालव्याप्तेः॥तथाचजाबालिपूर्वाह्णेचेदमावास्यानापराह्णेभवेद्यदि॥प्रतिपद्येपिकर्तव्यंश्राद्धंश्राद्धविदोविदुरिति॥अथप्रतिसावत्सरिकनिर्णयः॥
 दिवसंप्रातःसंगवमध्याह्नापराह्णसायानहभेदेनपंचधाविभजेत्॥तत्रसूर्योदयमारभ्यसायानहमृततिथिःस्पृशेचेत्सातिथिःपार्वणश्राद्धेउत्तमा॥तदभा
 वेअपराह्णव्याप्ता॥तदभावेपिदिनद्वयमध्येयत्राधिकापराह्णैकदेनाव्याप्तिःसाग्राह्या॥एकदेनाव्याप्तिसाम्येसंपूर्णव्याप्तिसाम्येतुमृततिथ्यपेक्षयाउत्तर
 तिथिर्क्षयेपूर्वविधामृततिथिःग्राह्या॥वृधोत्तरविधा॥एवंदिनद्वयेमृततिथेःअपराह्णस्पृशाभावेपिक्षयेपूर्वविधा॥वृधोत्तरविधामृततिथिग्राह्या
 अथमन्वादयः॥चतुर्दशाचैत्रशुक्लतीया पौर्णिमाच ज्येष्ठेपौर्णिमा अषाढेशुक्लदशमीपौर्णिमाच श्रावणेकृष्णपक्षमी भाद्रपदेशुक्लतीया
 आश्विनेशुक्लनवमी कार्तिकेशुक्लद्वादशीपौर्णिमाच पुष्येशुक्लैकादशी माघेशुक्लसप्तमी फाल्गुणेशुक्लपौर्णिमाअमावास्याच युगादयश्चत्वारः॥वैशा

९

खेत्तकुत्तीया१भाद्रपदेकृष्णत्रयोदशी२कार्तिकेशुक्लनवमी३माघेपौर्णिमाच॥अत्रशुक्लपक्षेद्वादशामन्वादयः॥त्रयोयुगादयः॥एतेदेवेपित्रेचकर्मणिपूर्वाह्णव्या
 पिनोग्राह्याः॥उर्वरितमन्वादिद्वयंप्रत्ययुगादिपत्रयंकृष्णपक्षस्त्वत्वात्अपराह्णव्यापिग्राह्याः॥पूर्वाह्णेतुसदाकुर्यात्कुक्कामनुयुगादयः॥देवेकर्मणिपित्रेचकृष्णेचैवा
 पराह्णकेतिपाद्योक्तेः॥पतुद्देशकेहेचकृष्णेचयुगादीकवयोविदुः॥शुक्लेपौर्वाह्णिकीग्राह्याकृष्णेचैवापराह्णिकेतिनारदीवचनं॥तत्तुदशैतुमाघमासस्यप्रवृत्तंद्वादशपर
 युगमितिभाविष्यत्सर्ववचनोक्तरीत्यायुगादिद्वयस्यकृष्णपक्षत्वाभिप्रायेणप्रवृत्तमितिबोध्यं॥अथसंक्रांतयोद्वादश॥तत्रमेषतुल्योःपूर्वोत्तरभागयोःद्वादशघटिका
 पर्वकालः॥कर्कटकेपूर्वभागएवचत्वारिंशद्घटिकाः॥त्रिंशत्कर्कटकेनाड्यः॥मकरेतुदशाधिकवचनात्॥वृषभसिंहवृश्चिककुंभेषुपूर्वभागोत्तरभागेच
 षोडशघटिकाः॥मिथुनकन्यामीनधनुषपराः॥षष्ठिघटिकाःपर्वकालः॥अथनिर्णयः॥दिवासंक्रांतौसत्याः॥रात्रौतुविशेषः॥तत्रकर्कटकेअस्तसमयादारभ्य
 सूर्योदयपर्यंतंयस्मिन्कालविशेषेसंक्रमेसातिपूर्वदिवसएवस्मानदानादिकं॥नतुरात्रौपरदिनएव॥मिथुनात्कर्कसंक्रांतियदास्यादंशमानिनः॥प्रभातेवानित्री
 धेवाकुर्यादहनिपूर्वतदतिभाविष्योत्तरपुराणे॥अर्धरात्रेतदूर्ध्ववासंक्रमेदक्षिणायने॥पूर्वमेवदिनंग्राह्यावनोदयतेरविरितिचा॥यावनोदयतेरविरित्यस्य

तहर्ध्ववेत्येतदनंतरमन्त्रयः॥मकरेतुसूर्यास्तमयादूर्ध्वयस्मिन्कस्मिन्कालविशेषेसूर्योदयपर्यंतमकरसंक्रमः॥तदापरदिनेसूर्योदयानंतरमेवपर्वकालः॥नरात्रौनपूर्वदिनेकार्मु
 कंतुपरित्यज्यक्षपसंक्रमतेरविः॥प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानदानपरेहनीतिभविष्योत्तरे॥वृद्धगार्ग्योपि॥यदास्तमयवेद्यामकरंयातिभास्करः॥प्रदोषेवार्धरात्रेवास्नानदानपरे
 हनीति॥कर्कटकमकरसंक्रांतिरतिरिक्तदशसंक्रमेषुरात्रौजातेषुत्रेधापर्वकालः॥रात्रेःद्वितीयमांशोत्पटिकातृतीययामाद्यघटिकाचएवमिलित्वाघटिकाद्वयमर्धरात्रः॥ततः
 पूर्वभागेसूर्यास्तमयावधिमेषादिसंक्रमेषुपूर्वदिनेमध्याह्नात्अस्तमयपर्यंतपर्वकालः॥अर्धरात्रात्परतःसंक्रमेषुतुपरदिनेसूर्योदयान्मध्याह्नपर्यंतपर्वकालः॥घटिकाद्वयस्त
 पअर्धरात्रिमध्येमेषादिसंक्रमेषुपूर्वोत्तरदिनयोःतावत्कालंपर्वकालः॥तदाहवृद्धवसिष्ठः॥आहिःसंक्रमेषुपुण्यमहःकृत्प्रकीर्तितं॥रात्रौसंक्रमणेभानोदिवार्धस्नानदा
 नयोः॥अर्धरात्रादधस्तस्मिन्मध्याह्नस्योपरि॥कृया॥ऊर्ध्वसंक्रमणेऊर्ध्वउदयात्परद्वयं॥पूर्वचेदधिरात्रेषुयदासंक्रमतेरविः॥प्राहुर्दिनद्वयंपुण्यमुक्तामकरकर्कटौ॥इति
 अह्नियदासंक्रांतिर्भवितितदाकृत्स्नस्याहःपुण्यत्वंविदधताअनेनवचनेनार्धरात्रौस्नानदानादिकंप्रतिषिध्यते॥एवंसतिउदयानंतरंक्षणभाविकर्कटकेपूर्वभागेप्राशस्संवा
 धित्वाउत्तरभागेअनुष्ठानंभवति॥अस्तमयप्राचीनक्षणभाविनिमकरेचोत्तरभागप्राशस्संपरित्यज्यपूर्वभागेअनुष्ठानंकर्तव्यं॥कर्कटकमकरयोःपूर्वोत्तरभागप्राशस्संवच

नंतुमध्याह्नादिसंक्रमविषयं॥ननुराहुदर्शनसंक्रांतिविवाहात्ययवृद्धिषु॥स्नानदानादिकंकार्यंनिशिकाम्यव्रतेषुचेतिपाक्षवल्क्यस्मृतौसंक्रांतौरात्रावपिस्नानदानयोरुक्तत्वेनमकरक
 र्कटकयोःरात्रौस्नानदानप्राप्तेः॥वृद्धवसिष्ठेन॥सामान्यसंक्रमणेषुरात्रौप्राप्तेषुपर्वकालविशेषमुक्तामकरकर्कटयोःत्यक्तत्वेनयाज्ञवल्क्योक्तेयोरैवप्राप्तेः॥अनेनैवाशयेनमाधवे
 नामकरेकर्कटेरात्रावप्याचारदनुष्ठितिरित्युक्तमितिचेत्॥सत्यं॥मिथुनात्कर्कसंक्रांतिःकार्मुकंपरित्यजेत्येतयोःवाक्ययोःकर्कटकमकरोस्फुटंगृहीत्वाअहिस्नानदानयोर्विधाना
 त्प्राबल्यं॥राहुदर्शनसंक्रांतीत्यत्रतुपर्युदासेनकर्कटकमकरयोःअनुमीयमानत्वेनअस्यवाक्यस्यदुर्बलत्वेनरात्रौस्नानदानानुष्ठानासंभवात्॥यथाऔदुंबरीसर्वविष्टेत्येतिस्मृत्य
 नुमितश्रुतेः॥औदुंबरीस्पृष्टोद्ग्रायेदितिस्पृष्टश्रुत्यपेक्षयादौर्बल्यं॥अतएवकुमारभट्टेनस्मृत्यनुसारेणऔदुंबरीःसर्वविष्टनंकार्यमित्युक्तं॥तथात्रापिविशेषवचनानुसा
 रेणअह्नयेवस्नानदानादिकंकार्यं॥राहुदर्शनसंक्रांतीत्यादिवचनंतुदेरांतरविषयंयुगांतरविषयं॥अथवाराहुदर्शनस्यसंक्रांतिःसंबंधःप्रत्यक्षेणराहुदर्शनप्राप्तिरिति
 यावत्॥तस्यांनिशिस्नानं॥ननुएकांगुलादिआनुमानिकगृहणज्ञाने॥एवंग्रहणोद्ग्राहसंक्रांतियात्रातिप्रसवेषुच॥श्रवणेचेतिहासस्यरात्रौदानंप्राशस्यतेइत्यत्रापिउद्ग्राहसंक्रा
 तिःविवाहसंबंधः॥तस्मिन्निति॥एकपदत्वेनार्थोबोधयः॥ननुमिथुनात्कर्कसंक्रांतिरितिवाक्येरात्रावित्येवक्तव्येप्रभातेवानिशीथेवारात्रिविशेषग्रहणंकिमर्थंतथाकार्मुकंतुप

रित्यज्येत्यत्रापिरात्राविति विहाय प्रदोषे वार्धरात्रे ग्रहणं व्यर्थमिति चेच्छृणु ॥ भविष्योत्तरपुराणे सामान्यतः अर्धरात्रात्पूर्वभागे संक्रमणे पूर्वदिने प्रहरद्वयं पर्वकालमुक्त्वा उर्ध्वसंक्रमणे
तु परदिने प्रहरद्वयं पर्वकालमुक्त्वा मकरकर्कटाविति मकरकर्कटयोः पर्वदासे ह्येते मकरकर्कटयोरेवमवस्थायाम् पर्वकाल इत्याशंकायां कर्कटकस्य प्रचरतः संक्रमेपि परदिने पर्वकाल
व्यावर्तयितुं प्रभात इति रात्र्यवधिरुक्तः निशीथग्रहणं तु दिनद्वये पर्वकालव्यावर्त्यर्थः ॥ तथा मकरेपि अर्धरात्रात्पूर्वसंक्रमे पूर्वदिने पर्वकालव्यावर्त्यर्थं प्रदोषो वधिरुक्तः ॥ अर्धरात्रग्र
हणं तु उभयत्र पर्वकालव्यावर्त्यर्थः ॥ तथा चायं निष्पष्टार्थः ॥ कर्कटे प्रहरचतुष्टया त्रिकायां रात्रौ यदा कदापि संक्रमणे पूर्वदिने एव पर्वकालः ॥ अर्धरात्रात्पूर्वभागानुक्तिस्तसि धृ
त्वात् ॥ एवं मकरे रात्रौ यदा कदापि संक्रमे परदिने एव पर्वकालः ॥ अर्धरात्रात्परभागानुक्तिस्तमकरे परभागपर्वकालस्य सिद्धत्वा इति ॥ जातसूतकमृतसूतिकां यौ
तु यावद्ग्रहणं सूतिकाभावः ॥ तावत्पर्यंतं जपाद्याधिकारः ॥ रजश्चलानां तु नद्यादितीराद्बहिर्गृह्यतोदकेन शूर्पादिना स्नानं ॥ अथ ग्रहणनिर्णयः ॥ चंद्रग्रहणे ग्रहणक्ष
णात्पूर्वप्रहरत्रयं न भुंजीत ॥ सूर्यग्रहणे यामचतुष्टयं ॥ चंद्रस्य ग्रस्तोदये तु संपूर्णमहः न भुंजीत ॥ ग्रस्तास्तमये तु रात्रौ चंद्रोदये सति दृष्ट्वा स्नात्वा भुंजीत ॥ पूर्वरात्रौ
चंद्रग्रहे सार्धप्रहरमध्ये मोक्षश्चेत् राहुमुक्तचंद्रं दृष्ट्वा स्नात्वा तांबूलादिकं गृह्णीयात् ॥ राहुस्पर्शारंभकाले स्नायात् ॥ ग्रस्ते जपहोमादिकं कुर्यात् ॥ मुच्यमाने दा

न श्राद्धादिकं कुर्यात् ॥ दिवा संक्रांतौ संक्रांतिसामीप्यक्रमेण उत्तरतारतम्यं ज्ञेयं ॥ रात्रौ तु अर्धरात्रात्पूर्वमेषादिसंक्रमो दिवा अस्तमया सामीप्यक्रमेण उत्तमत्वात् उत्तमपर्वका
लो ज्ञेयः ॥ अर्धरात्रात्परतश्चेत् सूर्योदयसामीप्यक्रमेण ज्ञेयं ॥ अर्धरात्रे संक्रमे तु उभयत्रैव ज्ञेयं ॥ अर्धरात्रे संक्रमे तु उभयत्रैव ज्ञेयं ॥ एवं सूर्यग्रहणेपि मुक्तौ स्नानं विना तांबूलचर्वणं निद्रादिकं न क
ुर्यात् ॥ ग्रस्ताद्यस्तमाने सूर्यग्रहे तु अहोरात्रमुपवसेत् ॥ मंत्रसिद्धिः कामः यतिश्च पतिपुत्ररहितास्त्रीच ग्रहणद्वयेषु उपवसेत् ॥ प्रथमग्रहणे तु अहर्भोजनं न कार्य इत्यत्र च तथा अयनद्वये उपवसेत् ॥
अयनद्वयं मकरकर्कटौ ॥ विषुह्यं तु लग्नेषौ स्त्रीपुंसयोः पुत्रवत्सैतु नोपवासः ॥ सर्वग्रासे तु उपवासः इत्यत्र मूलप्रमाणं ॥ अयं भोजनियमः ॥ बालवृद्धातुरान् विना बोध्यः ॥ तेषां ग्रहणक्षणापेक्षया द्वादशघटि
कात्पूर्वभागे भोजनं ॥ तथा च स्मृतिः ॥ अपराह्णे न मध्याह्ने मध्याह्ने न तु संगवे ॥ भुंजीत संगवे चेत्स्यात् पूर्वभुंजमानचरेत् ॥ सूर्यग्रहण इति शेषः ॥ न मध्याह्ने इत्यस्य भुंजीतेत्यनेनान्वयः ॥ चेत्स्या
दित्यस्य अपराह्णे मध्याह्ने इत्येताभ्यामन्वयः ॥ अथाष्टकः ॥ भाद्रपदमार्गशीर्षपौषमाघफाल्गुणेषु पंचमासेषु रुक्मपक्षस्तु अष्टमी अष्टका इत्युच्यंते ॥ ताः अपराह्ण्यापिन्या
ग्रात्याः ॥ ततः पूर्वाः सप्तम्याः ततः परं नवम्यश्च अष्टम्यनुसारेण ग्राह्याः ॥ तत्रापराह्णनियमो नास्ति ॥ नवम्यस्तु अष्टम्यसंज्ञाश्चापंचमासेषु सप्तम्यादिति स्तः अष्टका इ
त्युच्यंते ॥ श्रीमत्सप्तमस्कंधभागवततात्पर्ये तु चतस्रो अष्टका इत्युच्यंते ॥ सप्तम्यादित्रयं चैव तथा चैत्रत्रयोदशी ॥ चतस्रस्तुष्टका प्रोक्ता इति व्यासस्मृतिः ॥ अथ प्रतिपदा

दिसामान्यतिथिनिर्णयः॥स्नानदानादौउदयव्यापिन्यः॥यांतिथिंसमनुप्राप्यउदयंयातिभास्करः॥सातिथिःसकलाज्ञेयास्नानदानादिकर्मस्तु॥इत्युक्तेः॥दंतधावनस्त्री
 संगदौकर्मकालव्यापिनीतिथिर्ग्राह्या॥अनाध्यायेत्॥वृद्धौसाम्येक्षयेवापिस्त्रिचतुःपंचनाडिकाः॥षड्भुक्तिस्तुभिःसायमनाध्यायाप्रकीर्तितः॥इत्युक्तेः॥तिथिवृद्धौप्रतिप
 दाष्टम्योःपरदिनेप्रातःकालेघटिकात्रयावस्थितौतद्दिनस्यानाध्यायत्वं॥साम्येतुचतस्रघटिकावस्थानेअनाध्यायत्वं॥पंचघटिकावस्थानेज्ञेयं॥तथाचतुर्दश्याष्टम्योःपूर्व
 दिनेप्रवेशेतुवृद्धौसायंकालात्पूर्वषट्घटिकाप्रवेशेपूर्वदिनस्यानाध्यायत्वमितिस्मृत्यर्थः॥प्रदोषेतुचतुर्थसप्तमीचैवत्रयोदश्यस्तमानतः॥प्रदोषमपिकुवश्तद्वेकार्धघटि
 कामादित्युक्तेः॥चतुर्थीअस्तमयात्पूर्वघटिकाद्वयकालेआगताचेत्तदाप्रदोषः॥तदपेक्षयाअधिककालेआगताचेत्प्रदोषः॥न्यूनकालेआगताचेत्प्रदोषत्वंतथात्रयोदश्याअर्धघटि
 काकालेप्रदोषत्वज्ञातव्यमितिस्मृत्यर्थः॥एवंचषष्ठीचिह्नादरीचैवअर्धरात्रौननाडिकः॥प्रदोषमपिकुवश्तत्तृतीयानवनाडिकेत्यस्याप्यर्थोबोध्यः॥तृतीयेत्यतःपररात्रावितिशेषः॥
 तथापुगादिमन्वादिअनाध्यायात्पूर्वदिनेरात्रौवेदवेदार्थकभाष्याध्यायनेप्रदोषः॥अनाध्यायस्तु॥प्रतिमासेशुकुपक्षेक्षणापक्षेचचतुर्दश्यादिनत्रयं॥अष्टमीच॥मन्वादयः॥पुगा
 दयः॥अष्टकाः॥मेषतुलेमकरकर्कटौतथाआषाढकार्तिकफाल्गुणेषुक्षणापक्षद्वितीयाबोध्याः॥भाद्रपदक्षणापक्षेप्रतद्वितीयामहाभरणीचपित्रौर्मातुश्चआर्द्रादिनं॥संध्यागर्जनदिनं॥

इतिसामान्यविधिनिर्णयः॥विशेषतिथिनिर्णयस्तु॥चैत्रप्रतिपदुदयव्यापिनीग्राह्या॥मत्स्यजयंतीद्वितीयोवतारः॥तत्रसंवत्सरादित्वादभ्यंगस्नानंकार्यं॥अकरणेप्रत्यवायोक्तेः
 वत्सरादेवसंतादौवलिराज्येतथैवच॥तैलाभ्यंगमकुर्वाणोनरकंप्रतिपद्यते॥इतिवृद्धवसिष्ठोक्तेः॥दिनद्वयेतद्व्याप्ताव्याप्तौपूर्वैव॥चैत्रमासेअधिकमासप्राप्तौतुमलमासएवचप्र
 तिपदिअभ्यंगस्नानादिकंरुत्वापंचांगस्त्वारजमंत्र्यादिकलंश्रोतव्यं॥तथाचज्योतिःशास्त्रोसंवत्सरेयत्रवसंतसंज्ञिके॥ऋतौमलाख्यश्चतदन्यसंज्ञिकः॥मासाभावेतत्ररक्षभेष्ट
 भिर्नरैः॥श्रोतव्यमाद्येनृपमंत्रिसफलमिति॥अस्यार्थः॥तदन्यसंज्ञिकःमलान्यनिजचैत्रनामकः॥तत्रतयोर्मध्येआद्येमलमासे॥चैत्रशुक्लद्वितीयातुश्रीमद्देव्यासस्वामिनांपुण्यतिथिः
 सातुपूर्वाह्नकीग्राह्या॥तृतीयउत्तमःमन्वादिः॥तस्यांशंकरगौरीपूजयेत्॥साउदयेमुहूर्तमात्रापिग्राह्या॥तदभावेपूर्वविधा॥चतुर्थस्नानादिनामहाफलदा॥पुनर्वसुबुधोपेतासि
 ताष्टमी॥चैत्रशुक्लनवमीरामजयंती॥दशाननवधार्थायभूभारोत्तारणायच॥दानवानांविनाशायदैत्यानांनिधनायच॥रामोदशरथोवीरदुष्टदैत्यनिषूदन॥गृहाणार्घ्यमयादत्तंसीतया
 सहराघवा॥पवित्राणांचसाधूनांजातो रामःस्वयंहरिः॥गृहाणार्घ्यमयादत्तंकोसल्यासहराघवा॥चैत्रमासेसितीपक्षेनवम्यांचपुनर्वसु॥वृहस्पतौचमध्याहेजायतेसमयेह
 रिः॥सामध्याह्नव्यापिनीग्राह्या॥पुनर्वसुपुताचैद्विशेषफलदा॥तस्यांनोपवसेत्॥सर्वासांतुजयंतीनांश्रेष्ठाक्षणाष्टमीमता॥यस्मात्संनिहितात्यंततत्रैवोपवसेन्नरः॥सर्वा

स्वपिजयंतीषु पूजाकार्यविशेषतश्चिभारद्वाजसंहितायां॥ कृष्णजयंतीव्यतिरिक्तासूपवासनिषेधात्॥ विष्णुपंचकेवोपवासा॥ शुक्रकृष्णेकादश्यां सूर्योदयेचतुर्दशीवेधरहित
प्रहरव्यापिन्यांपौर्णमास्यां प्रहरद्वयम्॥ व्यापित्तराषाढवेधरहितश्रवणेचतुर्दशीवेधरहितसूर्योदयस्पर्शिदिर्नोचेति॥ उदयद्वयस्पर्शिश्रवणेनोपवासः॥ इयंकवीरतीर्थस्यामि
नांपुष्पतिथिः॥ दशम्यांतु वैशाखस्नानारंभः॥ एतत्संगात्सर्वदशम्यादित्रयनिर्णयः॥ क्रियते॥ दशमीविधौकादशीनोपोष्यवेधोद्विविधः॥ सूर्योदयवेधः॥ अरुणोदयवेधश्च॥
तत्रापूर्वास्मार्तेनोपोष्यः॥ तथाएकादशीद्वादशीवृद्धौ॥ सूर्योदयवेधाभावेपिसानोपोष्या॥ वैष्णवानांतुअरुणोदयकालेएकादश्यादशमीकलादिसंबंधेसतिदशमीविधत्वा
त्तस्यांनोपवासः॥ अरुणोदयकालस्तु॥ चतस्रोघटिकाः प्रातररुणोदयउच्यते॥ उदयाह्वाग्यदाविप्रमुहूर्तद्वयसंयुता॥ इत्यादिवचनात्॥ सूर्योदयाह्वाकृष्णघटिकाचतुष्टका
लः साधिकश्चग्राह्यः॥ दक्षिणायनेरात्रिमानस्याधिकाघटिकाचतुष्टयादधिकंमुहूर्तद्वयंभवतीति॥ अतविद्याधीनास्याम्यनुज्ञयापंचपंचादश्याघटिकापंचाश्व
ल्लुतादशमीचेत्तैकादशीविधा॥ तदपेक्षयाएकपलंन्यूनाचेन्नविधा॥ इदं दशम्यादित्रयंआर्यभट्टशास्त्रेणज्ञेयं॥ सर्वधर्मेभुक्ः श्रेयान्विष्णुधर्मेभुयोधिकः इतिस्मृतेः॥
अस्यार्थः॥ कः ब्रह्मपक्षः॥ अनाध्यायादिनिर्णयेषु श्रेयान्ग्राह्या॥ इत्यर्थः॥ विष्णुधर्मेषु दशम्यादित्रयविष्णुपंचकजन्माष्टम्यादिषु अधिकः पक्षः॥ आर्यभट्टसिद्धान्तः॥

श्रेयानित्यन्वयः॥ ब्रह्मसौरिआर्यसिद्धान्तेषु त्रिषु आर्यसिद्धान्तस्याधिकात्॥ आर्यभट्टशास्त्ररीत्यागणकसत्वेज्ञेयं॥ गणकाभावेतुआर्यभट्टपंचांगानुसारेणदशम्यादित्रयंग्राह्यं॥ तदभा
वेतु॥ सौरपक्षपंचांगेएकादश्यादीनांदशम्याद्यपेक्षयापंचषट्घटिकादिरूपेणअतिवृद्धौसयां द्विपंचाश्वद्वटिकापंचमीदशमीकिंचिदधिकाकिंचिन्पूनावाचेत्तदाआर्यभट्टनीयाष
टपंचाश्वत्वंभविष्यतीत्यनुमायाएकादश्याः दशमीवेधोज्ञेयः॥ तदाघटिकाद्वयवृद्धौअधिकपंचाश्वद्वटिकादशमीचेत्तदाएकादश्याः वेधः॥ साम्येक्षयेवाचतुः पंचाश्वद्वटिकाकिंचि
न्यूनावाचेत्तदादशमीभवेधः॥ एवमेवद्वादश्यामपिसौरपक्षस्तुपंचांगद्वष्टघटिकास्तुअतिवृद्धौघटिकाचतुष्टयंस्वल्पवृद्धौघटिकात्रयउत्तरतिथ्यपेक्षयासाम्येक्षयेवाघटिकाद्वयसंयोज्य
साधनद्वादशीज्ञेया॥ अथश्रवणद्वादशी॥ श्रवणद्वादशीयोगोमध्याह्नदूर्ध्वमप्यणु॥ उत्तराषाढरहिताउपवासोविधीयतेइतिवचनान्तत्कालिकेदिनमानानुसारेणमध्याह्नक्ष
णादपेक्षयापरतःउदयकालेउत्तराषाढसंबंधरहितश्रवणेनद्वादश्याः योगश्चेत्तदाश्रवणद्वादशेषुपवासः॥ उदयद्वयश्रवणसत्वेकिंचिन्पूनेवाश्रवणद्वादस्योपवासोस्तेव॥ एकोनषष्टिघटिका
तथात्रिंशत्सलाधिका॥ श्रवणेचपौर्णमासीचनोपोष्याविष्णुतत्सरैः॥ इतिवचनान्तुनश्रवणद्वादशीविषयं॥ किंतुविष्णुपंचककेवलोपवासश्रवणविषयं॥ केवलंश्रवणग्रहणासौर्णमा
सिसहचर्याश्च॥ अथातिरिक्तोपवासनिर्णयः॥ दशमीवेधहीनाचपरतोद्वादशीयदि॥ उपवासद्वयंकार्यंइतिवचनादेकादश्यादशमीवेधाभावेसतिद्वादश्याचषष्टिघटिकायांसत्यां

चपरदिने॥ पुनः स्वल्पमात्राद्वादरी उर्वरिता चेत्तदा उपवासहयं कार्यं॥ द्वादश्यायामतिरिक्तायां यो नोष्णात्सु मंदधीः॥ द्वादशाद्वादरी हंति द्वादशी चातिलंघिता॥ इति वचनात्कृष्णामृतमह
 र्णवे॥ अतिरिक्तद्वादश्या उपवासाकरणे साधनद्वादशी मध्ये भोजनाकरणे च द्वादशा संख्याकद्वादशीषु यत्फलमुक्तं तन्ना उक्तः॥ साधनद्वादश्यां प्राप्तायां रात्रौ स्नाने तु संप्राप्ते स्नाया
 दनक्तं संनिधौ इदं वचनं द्यादनं॥ दिवा यदा हृतं तोयं सवर्णेन युतं तु तत्॥ ततः पूर्वरात्रेः भागत्रयं कृत्वा तृतीयभागे प्रातः स्नानं कृत्वा प्रातः संध्या वंदना घर्षं दत्त्वा अर्घ्यानंतरं ब्रह्म
 यज्ञदेवर्षिपितृतर्पणं च कृत्वा सूर्योदयात्पूर्वमेव जपोपासनं माध्याह्निकसंध्यादिकं सर्वं कृत्वा सूर्योदयानंतरं द्वादशी मध्य एव भोजनं कार्यं॥ अत एव आपस्तंब वेदे ब्रह्मयज्ञका
 लः महारात्रे उषसीति उक्तः॥ स्वल्पद्वादशी व्यतिरिक्तदिवसे महारात्रोषसोः ब्रह्मकालत्वात्प्रसक्तेः॥ तथा द्वादशी श्रवणोपेतो यो नोष्णात्सु मंदधीः॥ पंचसंवत्सरकृतं पुण्यं पुण्यं त
 स्य विनश्यति इति तत्रैव पापाधिक्योक्तेः॥ अतिरिक्तद्वादश्यापेक्षया श्रवणद्वादश्याधिका॥ श्रवणद्वादश्यापेक्षया एकादशी तु महाधिका॥ एकादश्या भोजने महाप्रत्यवायोक्तेः
 अथ हरिवासरः॥ एकादश्याः प्रातर्भागे द्वादश्याः पूर्व एव च॥ हरिवासर इति ज्ञेयः तत्र भुक्तिर्हि दोषकृत्॥ इति मन्त्रस्यापमर्थः॥ यदा द्वादशी विधौ एकादशी भवति॥ तदा
 द्वादश्यां अरुणोदये विद्यमाने एकादशी सूर्योदयानंतरं विद्यमाने एकादशी च मिलित्वा यावत्सो घटिका जायंते तासां भागचतुष्टयं कृत्वा तत्र चतुर्थभागे भोजनोपासनत

र्पणादिकं न कार्यं॥ एकादश्यां रात्रौ शेषे यावद्घटिका द्वादशी वर्तते उदयानंतरं च यावद्घटिका द्वादशी तदुभयं मिलित्वा भागचतुष्टयं कृत्वा प्रथमभागे यावत्सो घटिका एकादशी रात्रौ गताः ताः
 विहाय सूर्योदयानंतरं उर्वरितघटिकास्तर्पणोपासनभोजनानि न कार्यणीति॥ एवं एकादशी श्रवणद्वादशी अतिरिक्तद्वादशी कृष्णजन्माष्टमीनां हरिप्रियदिनत्वेन हरिदिनत्वात्वाच्यत्वा
 त्तत्र श्राद्धतर्पणोपासनादीनि न च कार्यणि॥ तथा चोक्तं मैत्रावरुणोपनिषदि॥ अथेदानीं ज्ञानोपसर्ग राज्ञो हजालस्यैते वैयानि इत्युक्त्वा कांश्चन ज्ञानोपसर्गानुक्त्वा॥ अथ ये चान्ये ब्रतविलो
 पिनो विकर्मस्था हरिदिने हवै नित्यनैमित्तिकादि श्राद्धहोमतर्पणादिकारिण इत्यादिना तत्त्वज्ञानोपसर्गेषु मौंजीव्रतादिस्तोपवेदादिविरुद्धकर्मस्थत्वादिना एकादश्यादौ श्राद्धादिकारित्वादि
 नां समानत्वेन परिगणितत्वात् श्रुतिवाक्यार्थस्त्वयं॥ अथ ज्ञानोपसर्गः अथ तत्त्वज्ञानोपदेनानंतरं तत्त्वज्ञानविघ्नकारिण उच्यते॥ हराज्येते वक्ष्यमाणाः मोहालाजास्य मिथ्याज्ञानस
 मूहस्य योनिः कारणं भवतीति शेषः॥ अथ ये चान्ये पुरुषाः ब्रतविलोपिनः एकादशाग्रतमौंजीव्रतादिना शकाः विकर्मस्थाः वेदादिनिषिद्धकर्मनिष्ठाः॥ हवे अतिप्रसिद्धे हरिदिने एकादश्यादौ
 नित्यश्राद्धप्रकरणे प्रत्यवायोपेतमातापित्रोः प्रतिसंवत्सरिकादि श्राद्धनैमित्तिकं संक्रांत्यतीपातादिकदाचित्कानिमित्तकः संक्रांत्यादिनिमित्तहोमः॥ काम्यः रोगपरिहारादिनिमित्त
 कः॥ काम्यतर्पणं पुनश्चरणादिनिमित्तकं॥ आदिश्राद्धाश्राद्धभोजनादिकं॥ एतेषां ज्ञानोपसर्गत्वं नामातादशेषु तत्त्वज्ञानं नोत्पद्यते उत्पन्नं च न तिष्ठतीत्यर्थः॥ एवं द्वादशी द्वादशी हरिवा

सरकालस्यापि हरिदिनत्वात्तत्रापि तर्पणादिहोमश्राद्धाद्यकरणे इदमेव प्रमाणं ॥ नन्वेवं चेत्संवत्सरमध्ये चतुर्विंशत्येकादशीषु जन्माष्टम्यां औपासनादुत्पन्ना वाक्चिह्नवर्णद्वन्द्वी कदाचिदतिरिक्त
द्वादश्यां च औपासनादुत्पन्ना वाक् ॥ ऐतरेयब्राह्मणे क्तसंवत्सरीयाग्निहोत्राहुति संख्या विलोपः प्रसज्येत ॥ तथान्यपंचमपंचकयामुक्तं ॥ तस्यां वायतनाग्निहोत्रस्य सप्तशतानि विंशतिश्च
संवत्सरे सायमाहुतयः सप्तचरातानि विंशतिश्च संवत्सरे प्रातराहुतय इति ॥ तथान्यसंवत्सरमध्ये पंचविंशतिदिनेषु होमाभावे च ताहुति विलोपाच्छ्रवणद्वन्द्व्यादिप्राप्तौ अधिकाहुतिवि
लोपाच्च ब्राह्मणविरोधः प्रसज्यतेति चेन्न ॥ ब्राह्मणे संवत्सरग्रहणेन सावनसंवत्सरस्य विवक्षितत्वात् ॥ बार्हस्पत्यादिसंवत्सराणामसंभवात् ॥ तथा हि ॥ बार्हस्पत्यसंवत्सरे बृहस्पतेर्व
क्रातिचाराभ्यां कदाचित्त्रयोदशमासाः कदाचिदेकादशमासाः भवतीति षड्युत्तररातत्रयदिवसानामभावात्सौराष्ट्रे पंचषष्ठ्युत्तरदिनानां भावाच्चौराष्ट्रे पंचपंचरातुत्तररातत्रय
दिनानां भावात् ॥ षष्ठ्युत्तररातत्रयदिनानामभावात्तद्दिनासायंप्रातःविंशत्यधिकसप्तरातआहुतीनामसंभवात् ॥ सावनसंवत्सरे तु अनियतत्रिंशदिनानां मासत्वेन तादृशद्वन्द्वमासा
नां संवत्सरत्वेन तत्रैव षष्ठ्युत्तररातत्रयदिनानां संभवेन श्रुत्युक्ता आहुति संख्या पूर्तः तस्यैवात्थत्वात् ॥ तत्र च निषिद्धैकादश्यादिपरित्यागेऽपि निषिद्धषष्ठ्युत्तररातत्रयदिवसानां सा
वनसंवत्सरत्वेन विवक्षितत्वात् ॥ तत्र श्रुत्युक्ता आहुति संख्यायाः संभवात् ॥ एकादशीहोमकरणेऽपि विवाहादिनामारभ्य पुनः द्वितीयसंवत्सरपर्यंतं षष्ठ्युत्तररातत्रयदिवसाः न हि

भवन्ति ॥ अतः आनीयत षष्ठ्युत्तररातत्रयदिवसाः ॥ एकादश्यादिहोमभिरपि संवत्सरत्वेन ग्राह्य एव तद्दिनाश्रुत्युक्ता आहुति संख्या पूर्तः संभवात् ॥ ऐतरेयब्राह्मणविरोधाभावादेकादश्यां होम
इति स्थितं ॥ तथा च ॥ तस्मिन् ब्रह्मदिवसे नाग्निहुजुपातश्राद्धं कुर्यान्न किमपि नित्यनैमित्तिकादिदेवर्षिपितृतर्पणेऽज्जुहुयात् श्राद्धं दद्यात्सचां अलः ॥ स ब्रह्महासमात् हासपितृहासो
ग्निहाः स सर्वहा भवतीति एवं वेद ॥ इति छंदोग्योक्तवाक्यश्रुतिः ॥ स्थितं केचित् श्रौताहुति संख्या पूर्त्यर्थं दशम्यां सायंकौले समस्तहोमं कृत्वा द्वादश्यां प्रातःकाले एकादशी सायमा
हुतिहोमं कुर्वन्ति ॥ तद्व्यर्थं ॥ अप्रामाणिकं च ॥ उक्तप्रकारेण संख्या पूर्तः संभवात् ॥ अग्नेतनतिथौ अतीता आहुतिहोमे अतीतातिथौ ॥ अग्नेतनपक्षहोमशेषहोमसमस्तहोमादा विवप्र
माणादर्शनात् ॥ एकादश्यादौ प्रसक्तं श्राद्धं तु पारणदिने कार्यं ॥ सूतकादौ यथा श्राद्धं सूतकांते विधीयते ॥ तथैवैकादशी श्राद्धं द्वादश्यामेव कारयेत् ॥ इति वचनात् न्यायेन श्रवणद्व
न्द्वी अतिरिक्तद्वन्द्वी जन्माष्टमीषु च पारणदिने कार्यं ॥ पुष्यशुक्ल एकादश्यां प्रसक्तं मन्वादिश्राद्धं तु दशमीवेधे सति एकादश्यां द्वादश्यां वा होमः ॥ नित्यतर्पणं तु आसतिथिषु
औपासनवत् लुप्यते एव ॥ अतः सर्वत्र प्रमाणवाक्यानि स्मृति कौस्तुभे अस्मत्पितृचरणकृतस्मृति संग्रहे च ज्ञेयानि हारीतस्मृतौ ॥ पित्रोः श्राद्धं न कुर्वत् एकादश्यां
नरोत्तमः ॥ द्वादश्यां तत्र कुर्वत् नोपवासदिने क्वचित् ॥ इति ॥ नोपवासदिनेत्येतज्जन्माष्टम्यादिसंग्रहार्थं दत्तात्रेयसंहितायां च ॥ एकादश्यां यदा ब्रह्मन् ब्राह्मणो म्रियते

यदि॥ मंत्रतः सकलं कार्यं पुत्रस्तस्योर्ध्वदिहिकं॥ प्रेताहुतिर्न होतव्या न पिंडं न तिलांजलिं॥ द्वादश्यां सकलं कार्यं विधिरेषः सनातन॥ यद्याहिताग्निर्विप्रस्यानग्नौ होमं समान्चरेत्॥ नैवंतु कर्मलो
 पस्याद्विधिरेषः सनातन इति॥ न चेतस्याः मृतेः सायं प्रातरग्निहोत्रं जुहुयादिति॥ श्रुतिविरोधेनाप्रामाण्यं॥ अस्याश्रुतौ सायं प्रातः काले जीवनवतः अग्निहोत्रविधानात्॥ एकादश्यां
 होमाभावे तद्विरोधापत्तेः॥ यथा औदुम्बरीः सर्ववेष्टनस्मृतेः औदुम्बरीस्पर्शविधायकश्रुतिविरोधेनाप्रामाण्यतथेति चेन्न॥ वैषम्यात्॥ अत्र सामान्यतः सायंकाले प्रातः काले च अ
 ग्निहोत्रविधानेन विशेषण एकादश्यादिहोमनिषेधेन बाधसंभवात्॥ उत्सर्गपवादं न्यायात्॥ औदुम्बरीशारवायाः सर्ववेष्टनस्पर्शनयो असंभवेन तत्र स्मृतेरप्रामाण्यस्य अवस्यमंगी
 कार्यत्वात्॥ न च सामान्यश्रुतेरपि आपौरुषेयत्वेन प्राबल्यात्कथं पौरुषेयस्मृत्या बाधमिति वाच्यं॥ न हि स्यात्सर्वाभूतानीति श्रुतेः॥ जातकर्मदिसंस्कारेषु समिच्चरुहोमादिवि
 धायकस्मृत्या बाधदर्शनात्॥ अन्यथा समिदाहरणादीनां प्राणहिंसात्मकत्वेन स्मृत्याश्रुते बाधानंगीकारे गर्भाधानादिस्मार्तकर्मविलोपप्रसंगात्॥ अथ दशम्यां संकल्पः॥ दशमी
 दिनसंप्राप्ते व्रतस्त्रोहं जनार्दन॥ त्रिदिनं देवदेवेन निर्विघ्नं कुरु केराव॥ १॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा हमपरे हनि॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षं नारणं मे भवान्च्युत॥ द्वादश्यां॥ अज्ञान
 तिमिरांधस्य व्रतेनानेन केराव॥ प्रसीदस्व मुखो देवज्ञानदृष्टिप्रदो भवेति॥ दशम्यां नियमः॥ श्राकं तैलं दिवा स्वापं पुनर्भोजनं मैथुनं॥ उष्णोदकात्संबुपानं दशम्यां वैष्णवस्सजेत्॥

एकादश्यां नियमः॥ असकृज्जलपानं च दिवा स्वापं च मैथुनं॥ तांबूलतुलसीभक्षमेकादश्यां विवर्जयेत्॥ एकादशी व्रताद्येषु पारणं यत्र चोदितं॥ यामासूर्वपारणं स्यान्निषिद्धदिसंबविना॥ द्वादशीनि
 यमाः॥ श्राकं मधुपरां च पुनर्भोजनं मैथुनं॥ चणकं च दिवा स्वापं तांबूलं तिलपिष्टकं॥ कान्तं तैलं पुनर्भुक्तं वर्जयेद्द्वादशीदिने॥ इति स्मृत्यंतरे॥ रंभापद्मफलाशेषेषु भुंक्ते द्वादशीदिने॥ सप्त
 जन्मार्जितं पुण्यं तत्क्षणादेव नश्यति॥ अथोपवासप्रज्ञां सारुण्याष्टमीनिर्णीयते॥ सान्चश्रावणमासे कृष्णपक्षेष्टमीअर्धरात्र्यापिनीयात्॥ दिनद्वयाधरात्र्याप्तौ अव्याप्तौ वा
 परैवोपोष्या॥ इयमेव रोहिणी युक्ता चेज्जयंती॥ त्युच्यते॥ इयमेव बुधवारं सोमवारं वा युक्ता चेद्विरोधफलदा॥ उभयत्र अर्धरात्र्याप्ताव्याप्तपक्षेयत्रोहिण्यादियोगः सोपोष्या॥ उ
 भयत्रोहिणीयोगे परैवोपोष्या॥ सक्कक्षापिन कर्तव्या सप्तमीसहिताष्टमी॥ अविधायां सक्कक्षायां जातो देवकिन्दनः॥ इति ब्रह्मवैवर्तेः॥ कार्यविधापि सप्तम्यारोहिणीसहिताष्टमी
 इति तु द्वितीयदिने रोहिणीयोगाभावे ज्ञेयं॥ अत्र आर्याभशास्त्रेणैव ज्योतिर्विद्वद्भिः अर्धरात्रादिवेधो ज्ञेयः॥ विष्णुधर्मसुयोधिकः इत्युक्तेः॥ अर्धरात्र्याप्ताव्याप्तपक्षे परदिनोपवासस्त
 कर्मकालो व्याप्तौ सत्त्वात्प्रदोषव्याप्ते ग्राह्यत्वोक्तेः॥ अत्र श्रीमदाचार्यैः उपवासदिने कर्माण्यनुक्तानि॥ प्रातः काले दंतधावनादिकं कृत्वा प्रातर्मध्याह्नसायंकालेषु योगायेवेति मंत्रेणैव स्नानं कृत्वा
 रात्रौ कृष्णस्य देवक्याः अंके उपविश्य स्नानं पिबतः एकस्मिन् स्तने हस्तं स्थापयित्वा मुखं पश्यतः यज्ञायेति षोडशोपचारपूजां कृत्वा॥ बलभद्रदेवकीवत्सदेवनंदयशोदां सभद्राणां कृष्णाशु

क्त शेषेण पूजां कृत्वा ॥ चंद्रोदयकाले कृष्णाग्रपात्रं निधाय शंखोदकेन फलपुष्पादिसहितेन जातः कंसेति अर्घ्यं दत्त्वा मंत्रेण कृष्णाय अर्घ्यं दत्त्वा ॥ बहिर्मंडलं कृत्वा ॥ चंद्राय क्षीरोदार्णवेति मंत्रेण
 अर्घ्यं दत्त्वा ॥ मृगिणेशात बिंबाया सोमदेवाय चेंदवे ॥ रोहिण्यासक्तचित्ताय तारकापतये नमः ॥ इति नमस्कारं कृत्वा ॥ अद्य स्थित्वानिराहारेति मंत्रेण कृष्णाय व्रतं समर्प्य ॥ यथाशक्ति ब्राह्मण
 पूजां कृत्वा ॥ विश्वायेति मंत्रेण निद्रां कुर्यात् ॥ ततः परदिने सर्वायेति पारणं कृत्वा ॥ धर्मायेति मंत्रेण स्वस्त्वे भवेत् ॥ इतरास्तु जयंतीषु विशेष पूजाकार्या ॥ सर्वासांतु जयंतीनां श्रेष्ठा कृष्णाष्ट
 मीमत ॥ यस्मात्संनिहितास्तं तत्रैवोपवसेन्नरः ॥ सर्वास्वपि जयंतीषु पूजाकार्या विशेषतः ॥ सानिध्याएव कर्त्तव्या उपवासेन दूरगतिभारहजसंहितायां ॥ अस्माकं कालेन समीपस्था ह्यपरां
 ते कृष्णावतारस्य जातत्वाद्दामादेर्व्यवहितत्वं ॥ पारणं तु ॥ रोहिण्यामर्धरात्रं तु यदा कृष्णाष्टमी भवेत् ॥ जयंतीनामसाप्रोक्तेति श्रीमदाचार्यैः क्रियान्वयेन अष्टम्याः प्राधान्योक्तेः ॥ तथाति
 थिरष्टगुणं हंति नक्षत्रं च चतुर्गुणं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन तिथिभांते च पारणमिति स्मृतौ तिथिमध्ये पारणायां दोषाधिव्योक्तेः ॥ तिथ्यंते च पारणमावश्यकं ॥ रोहिण्यतो दिवा चेदं त
 दंत एव पारणं ॥ रात्रौ चंद्रो हिण्यंतः अष्टम्यंतः दिवा वा चेदष्टम्यंते पारणं ॥ नरो हिण्यंतप्रतीक्षाकार्या ॥ एवमेव माधवेनापि उक्तं ॥ एवमेव निर्णयामृतेनाप्युक्तं ॥ याः काश्चिन्निथयः प्रोक्ता
 पुण्यनक्षत्रसंयुताः ॥ नक्षत्रांते पारणं कुर्याद्विना श्रवणरोहिणीमिति रोहिण्याः पर्युदासात् ॥ मनुमाधवेन इदं वचनं केवलं नक्षत्रोपवासविषयमित्युक्तं ॥ तदयुक्तं ॥ पूर्वार्धेति थिन

क्षत्रसंयोगिकव्रतस्योक्तत्वेन केवलं नक्षत्रोपवासप्रसक्त्यभावात् ॥ अन्यत्रापि ॥ तिथ्यंते चोत्सवांते वा प्रतीकुवश्च पारणमिति तिथ्यंतमात्रस्योक्तत्वात् उत्सवांतराद्येन द्वितीयदिने स्नानानं
 तरं कृष्णपूजानंतरकाले गृह्यते ॥ नतु अर्धरात्रे कृष्णपूजानंतरकालः ॥ अद्य स्थित्वानिराहारे श्वोभूते परमेश्वर ॥ भोक्ष्यामि देवकीपुत्र अस्मिन् जन्माष्टमीव्रते इत्युपवासस्य संकल्पितत्वात्
 उत्सवांते पारणं त्वशक्तविषयं ॥ तथा यामत्र यादुपरि चेत्प्रातरेव हि पारणमित्यपि ॥ अष्टम्यंतः रात्रौ चेत् रात्रावेव पारणं ॥ कृष्णजयंती प्रत्यस्त्यनंतसंहितामुक्तं ॥ भक्तानां वैष्णवानां च नक्ष
 त्रानां नियतात्मनां ॥ विहितासात्वताभिज्ञे रात्रावेव तु पारणेति स्तु ॥ ब्रह्मैव ते वि ॥ सर्वेष्वेव पासेषु दिवा पारणमिष्यते ॥ अन्यथा पुण्यहानिः स्याद्देतधारणपारणमिति वचनं पूर्ववचनविरोधाज्ज
 न्माष्टमीयतिरिक्तविषयं ॥ प्रकृतमनुसरामः ॥ चैत्रपौर्णिमा इंद्रसावर्णिमन्वादि ॥ चैत्रकृष्णतृतीयावागीरातीर्थानां पुण्यतिथिः ॥ चतुर्दश्यां शिवसंनिधौ स्नानं महाफलदं ॥ अमावा
 स्यायांतु गुडोदकपूर्णकैर्कउदकुंभजनादिकं ज्ञेयं ॥ इति चैत्रमासः ॥ अथ वैशाखमासः ॥ वैशाखशुक्लपदसत्यानंदस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ हिरण्यकवधार्थाय स्तंबदाविरभूद्दरिः ॥ प्रह्ला
 दवरदादेव गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ दुष्टदैत्यप्रहाराय सदा सज्जनपालक ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं त्राहि मां नृहरिः प्रभो ॥ तत्र शुक्लतृतीया अक्षतृतीया ॥ या पूर्वाह्ण्यापि नीग्राह्या ॥ दिनद्वयेपि
 तद्याप्ताव्याप्तौ वा परैरेव ॥ रोहिणी बुधसोमवारयुता चेद्विशेषः पुण्यकालः ॥ इयं युगादिः ॥ विद्याधिराजतीर्थानां पुण्यतिथिः परशुरामजयंती च ॥ रक्तकृष्णतिरुमचंद्रतीर्थानां पुण्य

तिथिः॥ शुक्रसप्तम्यांगोत्पत्तिः॥ तदुक्तं ब्राह्मे॥ वैशाखशुक्रसप्तम्यां जनुना जनुवीपुरा॥ क्रोधात्पीता पुनस्तत्कां कर्णरंघ्रातुदक्षिणात्॥ तांतत्र पूजयेद्देवीं गंगं गंगनमेव लमिति॥ वैशाख
 शुक्रदशम्यां योगविशेषः॥ सिंहस्ते गुरोभो मे सति मेवे सूर्ये सति द्वादश्यां हस्तनक्षत्रे यती पाते च सति पुरुषः गोभूहिरण्यवत्पदानेन पापं त्यक्त्वा ऐहिकमुष्णिकफलविशेषं प्राप्नुया
 त्॥ त्रयोदश्यां वेदव्यासजयंती चतुर्दश्यां सिंहजयंती॥ चतुर्दश्यां सत्याभि नवतीर्थां पुण्यतिथिः॥ पौर्णमासितु देवसावर्णिमन्वादिः॥ तद्गृहे हं निराहारः अद्य सर्वभयापह॥
 द्वितीयदिवसे भोक्ष्ये नारसिं ह्यनमोस्तुते॥ हिरण्यकवधार्थाय स्तं वादा विरभूधरिः॥ मल्हादनरदा देवगृहाणां धर्मनमोस्तुते॥ दुष्टैस्त्यप्रहाराय सदा सज्जनपालक॥ गृहाणां धर्म
 मया दत्तं त्राहि मां नृहरिः प्रभो॥ साप्रदोषव्यापिनी ग्राह्या॥ दिनद्वये प्रदोषव्याप्तौ अंशतः समव्याप्तौ वा पराविषमव्याप्तौ तु अधिकव्याप्तिमतीति तिथिः॥ द्विदिनद्वये अव्या
 प्तौ तु परैव॥ इयमेव चतुर्दशी नानि नारत्वाती नक्षत्रसिद्धि योगवणिजा करणयुक्ता चेद्दिशेषफलदा॥ वैशाखपौर्णिमास्यां तु व्यासपूजा कार्या॥ उदकुंभदध्योदनति
 लपात्रव्यजनकत्रगुडोदकादिदानं कार्यं॥ इति वैशाखमासः॥ अथ ज्येष्ठमासः॥ ज्येष्ठशुद्धद्वितीयायां कूर्मवितारः द्वितीयः॥ शुक्रप्रतिपदारभ्य शुक्लदशमीपर्यंतं दशा
 हरनामका दिनसाः॥ तेषु गंगा पूजादिकार्यं॥ तत्र दशम्यां योगविशेषः॥ ज्येष्ठमासि सिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः॥ गरानंदे यती पाते कं न्या चंद्रे वरनौ॥ स्नानदानादिकं

१८

कुर्यान्मुच्यते पातकैरिति स्कांदे॥ अत्र शुक्र एकादश्यां निर्जलमुपोष्य॥ द्वादश्यां शर्कराचि त उदकुंभदाने महाफलं॥ त्रयोदश्यां श्रीपादराजानां पुण्यतिथिः॥ पौर्णिम्यां कृष्णद्वैपायनां पुण्यतिथिः॥ अ
 त्रवटसावित्रीव्रतं॥ ज्येष्ठअमावास्यायां वातद्विधानं निर्णयामृतादौ ज्ञेयं॥ पौर्णमास्यां तिलदानं॥ अश्वमेधतुल्यफलं॥ विशेषयोगस्तु॥ सिंहे गुरुश्च ज्येष्ठे प्राजापत्येन विस्तथा॥ पूर्णिमा ज्येष्ठमा
 सस्य महाज्येष्ठी प्रकीर्तिता॥ इति ज्योतिषास्त्रोक्तेः॥ प्राजापत्यरोहिणी॥ ज्येष्ठकृष्णप्रतिपदि कृष्णद्वैपायनां पुण्यतिथिः॥ ज्येष्ठकृष्णद्वितीयायां सप्तपूर्णस्वामिनां पुण्यतिथिः॥ ज्ये
 ष्ठकृष्णद्वितीयारघुवर्जतीर्थां पुण्यतिथिः॥ एकादशी विद्यापतिस्वामिनां पुण्यतिथिः॥ इति ज्येष्ठमासः॥ अथ आषाढमासः॥ शुक्लदशमी बौधायनतारः॥ अत्र शुक्लदशमी पौर्णिमा
 सी च वैवस्वत ब्रह्मसावर्णिमन्वादिः॥ दशम्यां गोमयादिभिः गृहशुद्धिः॥ वस्त्राणां प्रक्षालनं जीर्णमृन्मयभांसुविसर्जनं कार्यं॥ एकादश्यां तु तप्तमुद्राधारणं चतुर्वर्षं॥ चतुराश्रमैः पुरुषैस्त्रिभि
 र्वा बालकैश्च ग्राह्यं॥ अत्र श्रुत्यादयः प्रमाणानि॥ ऋक्सामयोः॥ चमूषण्येनः शकुनो विभृत्वा गोविंदुर्दश आयुधानि विभ्रत्॥ अपा मूर्ध्नि संचमानः समुद्रं तुरीयं धाम महिषो विवक्ति॥ अस्याः ऋ
 चार्थः॥ यः अपां कर्मणा आपः अपः इति वैदिकनिघंटो कर्मनामस्तपाठात्॥ ऊर्मि तरंगरूपं समुद्रं संसारसमुद्रं संचमानः प्राप्तः स च समवाय इति धातोः॥ समवासंयबंधः अतएव श्येनः शकुनः
 श्येननामकपक्षिविशेष इव॥ चमूषतु चम्वंस्त्री पुत्रादिनुपश्येनायासीदिति श्रान्तो भवतीति तथोक्तेः॥ षट्कविंशरणगत्य बससादने स्थिति धातोः॥ कर्तरि कप्॥ गोविंदुः गोवभिर्वेदे वेद्यते

ज्ञायतेवाविचार्यतेवाइति तथोक्तः॥ विदुर्ज्ञाने विदुर्लभे विचारण इत्येतेभ्यः कर्मणि विदुरि कुरिति सूत्रेण प्रत्ययः निपातितः॥ नुमागमच्च॥ कर्तरि उभयस्य पक्षे तु गोत्रादेनाद्वितीयं ते समासः॥ गोविंदं शब्दात्कृपां
 सलुगिति षष्ठाः स्वादेनाः गोविंदुः गोविंदेः नारायणस्य आयुधानि जातारव्यायामिति जातौ बहुवचनं॥ आयुधत्वात्पुपे तं चक्रं शंखं च विभृत्वा विशेषेण सदर्शनं होमोपेतं ग्निना भृत्त्वा पूरकं दुभ्रधारण
 पोषणयोरित्यतः अन्येभ्योऽपि द्रव्यं तद्विज्ञानं निपुणस्त्वस्य पितीति तु कृशं चक्रं सदर्शनं होमसंस्कृतानि वा संतप्यति यावत्॥ विभृत् विभृत्वात्धारयेत् स्वभुजयोरिति शेषः॥ दुभ्रधारणपोषणयोरित्यतः
 लेटिति पिंडितश्चलोप इतीकारलोपे लेटौ जटावित्यजगमेशपः श्लो द्वित्वादेभ्रं आमिदित्यभ्यासस्येत्वे यणादेनाः अभ्यस्यानामादिरित्याद्युदात्तत्वं॥ छंदसिः तिङ्तिङ् इति निधाताभावः॥ सपुरुषः शसः इंकु
 हितं॥ सः भक्षकः पापनाशकः स निति यावत्॥ शकुत्सायामित्यतः कर्मणि॥ औणादिकोऽप्रत्ययः॥ अतोऽनुपसर्गक इति कप्रत्ययः॥ महिषः पूज्यः महापूजायामिति धातोः॥ महेष्टिः सर्जति कर्मणि टिः
 पप्रत्ययः॥ कर्तरि तु गोविंदस्य पूजक इत्यर्थः॥ गोविंदस्य तुरीयं चतुर्थं वा स देवस्यं विश्वादिषु तुरीयनामकं वा॥ नामग्रहस्यं॥ विवक्तिः॥ प्राप्नोति वचो बहुलं छंदसीति शपः श्लो द्वित्वे बहुलं छंदसीति
 अभ्यासस्येत्वं च॥ धातूनामनेकार्थत्वात्प्राप्यर्थत्वं॥ अथवा आयुधानि॥ शंखचक्रगदापद्मनारायणमुद्रास्त्राणि विभृत्वा विशेषेण गोपीचंदनादिना संस्कारकसन् विभृत्वात्॥ अन्यत्समानं॥ लटः लिङ्
 र्थे लेटिति लिङ् र्थे विधानात् लिङ् र्थे विध्यर्थकत्वात् तत्तमुद्राधारणस्य प्रत्यहं गोपीचंदनादि श्रीमुद्राधारणस्य च विधिसिद्धिः॥ मोक्षाख्यफलकथनात् अत्र तासर्वं च सिद्धं॥ गोविंदुरित्यस्य षष्ठ्यर्थत्वं विहा

१९

यप्रथमार्थत्वांगीकारे च मूषदित्यस्य विशेषणस्य विष्टे बांधः॥ विभृत्वेस्य विभृत्वादिन्येन पुनरुक्तता॥ विष्णोर्नित्यमुक्तत्वेन तुरीयं धाम प्राप्तेरपि सदा तत्त्वेन तदुक्ते वैयर्थ्यस्यात्॥ तथाप्यथर्वणश्रुतिः॥ चक्रं
 विभृतिवपुषाभितसंबलं देवानां मृतस्य विष्णोः॥ स एतिलोकं दुरितविधायिं शंतिं यं धतयो वीतरागाः॥ अस्यार्थः॥ पुरुषदेवा बहुलं प्रदमृतस्य विष्णोश्चक्रं सदर्शनं अभितसं संस्कृतानि नासंतं वपुषा संचीरा
 वयं संबभूतभुजेन विभृतिं विभृत्वात्॥ पूर्वश्रुति समाख्यानादयमपि लेटः॥ सर्वविद्यमहंदासविकल्पते इति वचनात्॥ अडाङ्कारलोपस्य चाभावः॥ शंखस्याप्युपलक्षणमेतत्॥ सः पुरुषः दुरितादुरितानि पापानि विधूयं
 त्यक्त्वा वीतरागाः वैराग्यशीलाः यतयः यत्तल्लोकं विंशतिं प्रविशंति तद्विष्णोर्लेक एति प्राप्नोतीति॥ चक्रशब्दस्य सेनादर्थकत्वं तु अभितसमित्युक्तेः वपुषा विभृतिरुक्ते श्रवाधितं॥ अथर्वणाश्रुत्यंतरं च॥ चक्रमा
 दायाग्नौ ताप्यब्राह्मणस्य दक्षिणे बाहौ धारयेत् उपविशंति पांचजन्यमादायाग्नौ ताप्यब्राह्मणस्योत्तरबाहौ धारयेत्॥ ब्रह्मवादिनो वदंति॥ देवा सोमेन विधृतेन बाहुना सदर्शनेन प्रयाताः स्वर्गमापानुयेना
 किंतात्॥ षष्ठ्यर्थे द्वितीयावर्ति भगवद् रूपवहुल्यापक्षया षष्ठी॥ पोलोकं सृष्टिं वितचंति ब्राह्मणाः स्तद्वदंति तथा॥ रातपथा ब्राह्मणे च यथाकामा यनेति होवाचेत्यादि नवखंडेषु तत्तच्चक्रं द्विभुजे धार्यमित्यादीनि
 संति॥ तथा वसिष्ठस्मृतिः॥ शंखचक्रं स्फुटं कुर्यात्तत्तं बाहुमूलयोः॥ वर्णाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात्॥ होमाग्निनैव संततं चक्रमादाय वैष्णवः॥ दक्षिणं बाहुमूलं च दग्धा कर्म समाचरेत्॥ सपुत्रप
 शूराणां ब्राह्मणानां विशेषतः॥ कुर्यादचेतनानां च वैष्णवानां च लक्ष्मचेति॥ शांडिल्यस्मृतिरपि॥ पशुपुत्रादिकं सर्वं गृहोपस्करणानि च॥ अंकयेच्छंखचक्राभ्यानामकुर्याच्च वैष्णवं॥ न मुद्रये वासनानि

शयनानिमहातयेति॥ शंखोपि॥ उपवीतादिवधार्पाः शंखचक्रगदादयः॥ ब्राह्मणस्य विशेषेण वैष्णवस्य विशेषत इति॥ विस्तारस्तु॥ स्मृतिकोस्तु भवो ध्यः॥ हृदयार्धपुंड्राणीति गोपीचंदनेन धार्पा
 णीत्युक्तं वास्तुदेवोपनिषदि॥ ब्राह्मणानां तु सर्वेषां वैदिकानामनूत्तम॥ विधीयते तूर्ध्वपुंड्रे गोपीचंदनमृत्तिका॥ पाद्ये॥ श्रीरंगे द्वारकायां च श्रीकूर्मे च तथा स्थिता॥ सिंहादौ च प्रयागे च वाराहे तु
 लसीवने॥ गृहीत्वा मृत्तिकाभक्त्या शालिग्रामजलैः सह॥ तयोर्ध्वपुंड्रं धत्वा गेविष्णुसायुज्यमाप्नुयादिति॥ एताभिः स्मृतिभिर्मुद्राधारणमुक्तं॥ आग्नये॥ शंखचक्रगदादीनां विभूयाद्ब्राह्मणोत्तमः
 पंचायुधानि विष्णोस्तु तानमुक्तिप्रदानिवेदिति॥ अत्रांतरविशेषाः॥ अस्मत्पितृचरणकृतस्मृतिसंग्रहे आह्निकप्रकरणे ज्ञेयः॥ पृथ्वीचंद्रादयस्तु॥ यस्तु संततशंखारिसंचिहिततनुर्नरः॥
 स सर्वयातनाभोगी चंडालोजन्मकोटिषु॥ द्विजन्तुस्ततश्शंखारिलिंगांकिततनुर्नरः॥ संभाष्य गौरवं यांति यावदिंशश्चतुर्दशेति बृहन्नारदीयोक्तेः॥ चंखचक्राद्यंकनचंगीतनृत्यादिकंतथा॥ एकजाते
 रयंधर्मो न जातुः स्याद्विजन्मनः॥ शंखचक्रमृदायस्तु कुर्यात्तत्ताय संनवा॥ अश्वद्वहः कार्यः सर्वस्माद्विजकर्मण इति विष्णवाश्वलायनवचनात्॥ चक्रादिधारणशब्दविषयमित्याहुः॥ तत्तु वि
 ष्णुदेष्टव्यमूलत्वादशब्दं॥ बृहन्नारदीयविष्णुपुराण आश्वलायनस्मृत्यादौ बहुपुस्तकेषु एषां वचनानामभावात्॥ कचित्सर्वेष्विबहुभूगादिश्रुतिहरितादिस्मृतिकूर्मबराहवायुपुराणादिवि
 रुद्धत्वेन ओदंबरीसर्ववेष्टनस्मृतिवदेषां वचनानामप्रामाण्यात्॥ श्रुत्यादिनां तत्तमुद्राधारणविषये च निरवकाशत्वेन अर्थांतराभावस्यांतरानुपपत्त्योपपादितत्वात्॥ एषां वचनानां बोधादिदे

त्वमतानुवादकत्वेन सावकाशत्वात्॥ अनुवादस्य च दूषणार्थत्वेपि दूषणानां स्पष्टत्वेनानुक्तानि॥ तथा हि॥ एषु वचनेषु तत्तमुद्राधारणस्य केनचित्संस्तस्य दूषणं वाच्यं॥ अप्रसक्तस्यायोगात्॥ अनि
 दाहेन दुःखजनके तत्तमुद्राधारणो रागासंभवेन गोपीचंदनदूरदेवास्तस्य शरीरायास इव सामध्येत्वेन विभूतिवदस्तुलभत्वात्॥ गोपीचंदनप्रार्थनं॥ गोपीचंदनपापघ्नविष्णुदेहसमुद्भवा॥ चक्रादि
 तनमस्तुभ्यं धारणां मुक्तिदोभवा॥ तेन मुद्रादिधारणेपिरागासंभवेन रागतः प्राप्यभावात्॥ प्रत्यक्षानुमानविषयत्वेन ताभ्यामपि प्राप्यभावात्॥ श्रुत्यादिना प्रसक्तिर्वाच्यः॥ तथान्वश्रुत्यादयः
 स्वभावतः उपजीवित्वतश्च प्राबल्यात्तत्तु तत्तमुद्राधारणस्य पुराणादिवचनेन पौरुषेयेण उपजीवकेन दूषयितुमशक्यत्वात्॥ एषां वचनानां वेदोपमाणमिति बुधवाक्यवदस्तरमोहनार्थं
 त्वसंभवाच्च॥ अतएव उत्तरवाक्ये तत्तमुद्राधारणसाम्येन नृत्यगायनयोर्ग्रहणं॥ न हि नृत्यगायनादिकं विष्णुभक्तानां निषिद्धं॥ भागवतादौ॥ नाहं वसामि कुंठे योगिनां हृदये तथा॥ म
 द्भक्त्या यत्र गायंति तत्र तिष्ठामि नारद॥ एवं व्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागे दृढचित्त उच्चैः॥ हसत्यथोरोदितिरौति गायन्मादवन्मृत्युलोकबाह्यः॥ इति नृत्यगायनयोः सर्वविष्णुभक्त
 लक्षणत्वेनोक्तेः॥ एकं ठलं न तुलसीनलिनाक्षमालावे बाहुमूल्युगळे धृतं शंखचक्राः॥ ये बाललाच फलके लसदूर्ध्वपुंड्राः तैर्वैष्णवाभुवनमारुहपवित्रवतीति वायुपुराणे॥ विष्णुपुराणे॥ भुजमुष्मपिचि
 त्त्रैरंकितं यस्य विष्णोः परमपुरुषनाम्नां कीर्तनं यस्य वाचि॥ परं जुतरमपि पुंड्रं मस्तके यस्य कंठे सरसि जमणिमाला यस्य तस्यास्मिन्नयः इति॥ एवं स्थितोपि एषां वचनानां प्रामाण्याप्रसिद्धाहेतु

अर्थांतरं वाच्यं ॥ तत्र पूर्वश्लोकस्य पूर्वार्धस्य सयेन न पूज्यत इति शेषेणान्वयः ॥ द्वितीयश्लोके पूर्वार्धेन पूजयेदिति शेषेणान्वयः ॥ तृतीयश्लोके तु एकजातेः एकमुखाजातिः ब्राह्मणत्वादिर्यस्य तस्य शंखचक्रादिधारणं धर्मः स्यात् ॥ न त्वन्यस्य द्विजन्मः ॥ द्वाभ्यां जातस्य अन्यस्य पद्मा अन्यस्माज्जातस्येत्यर्थः ॥ इत्यावर्त्या योज्यं ॥ चतुर्थश्लोके तु यथोक्तविधिना नेति शेषेणान्वयः ॥ अथवा पूर्वश्लोकद्वये तु शंखचक्रहृणात्सर्वतनो तत्तमुद्राधारणे दोष उक्तः ॥ भुजद्वये धारणे निमित्तार्थः ॥ उत्तरश्लोकद्वये विधिधनुसारेणैव शंखचक्रादिधारणं कार्यमित्येव शापयितुं विधिति क्रमे दोष उक्तः ॥ न हि प्रमाणानां विदने तात्पर्यं ॥ न हि निंदानिंदितुं प्रवर्तते ॥ अपि तु विधेयं स्तोतुं ॥ इति पूर्वमीमांसान्यायादेव पिश्लोकेषु यथा योग्यविधिसंकल्पनात् ॥ अनंतरं पूर्वोक्तप्रमाणेषु भुजद्वयग्रहणं संगच्छतो मृदामुद्रादिधारणस्य द्वादशापुंड्रेषु संख्याविशेषणच विधिस्मृतिरित्युक्तं भादवुक्तं तेयः ॥ एवमन्यानि मुद्राधारणदूषणवाक्यानि योज्यानि ॥ प्रथमे मासि यः कुर्याच्छाकभक्षणमप्युत ॥ गृध्रमांससमं चैव तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ आषाढशुक्लैकादश्यां देवस्य महापूजा कृत्वा ॥ चातुर्मास्यव्रतसंकल्पः कार्यः ॥ तदुक्तं भविष्ये ॥ महापूजां ततः कुर्याद्देवदेवस्य च त्रिणः ॥ जाताकुसुमलाभिः मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ स ते त्वयि जगन्नाथ जगत्संभवेदिदं ॥ विबुधे च विबुधे तत्प्रसन्नो मे भवाम्युत ॥ चतुरो वर्षिकां मासां देवदेव जगत्सते ॥ निर्विघ्नं सिद्धिमाया तु प्रसादात्तव केशव ॥ गृहीते स्मिन्व्रते देव पंचत्वं यदि मे भवेत् ॥ तदा भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दनेति ॥ प्रथमे मासि दशविधशाकवर्जनं ॥ दशविधशाकानि ॥ तदुक्तं स्कांदे ॥ मूलपत्रकरीराग्रफलाकांडाधिरूढकाः ॥ त्वकपुष्पकवचं ॥ ते चिंशाकंदशविधं स्मृतमिति ॥ अधिरूढकाः

२९

अंकुराः अत्र शक्यते येनाम्नादिकं भोक्तुमिति विग्रहेण रूढया च अन्नादिभोजनसाधनपत्रफलशाकादेर्विहितत्वात् ॥ पूगीफलतांबूलपत्रादेर्निषेधाभावाः ॥ आर्द्रकादेर्लवणशाकतांबूलत्वेन अन्नभोजनसाधनत्वेऽपि तत्कार्यशुंठी मरीचिकादिनां शाकत्वेन प्रसिध्यभावात् न निषेधः ॥ एवं नारिकेलरवजूरफलादिषु यत्रान्नसाधनत्वाभावो शाकत्वे प्रसिध्यभावो वा ॥ तेषां शाकव्रते भक्षणनिषेधो नास्तीति ज्ञेयं ॥ अत्र चतुर्मासेषु विशेषनियमाः कार्याः ॥ तथा देवलः ॥ ब्रह्मचर्यं तथा शौचं सत्वे मांषिषवर्जनं ॥ व्रतेष्वेतेषु चत्वारि वरिष्ठानीति निश्चयमिति ॥ आमिषानितु ॥ प्राण्यंगचूर्णचर्मबीजबीजपूरकं ॥ अयज्ञशिष्टमाषादियद्विष्णोर्न निवेदितुं ॥ दधमन्नमसूरं च आमिषं परिकीर्तितं ॥ प्राण्यां चूर्णं शंखशक्तिकादिजन्यं ॥ तेन पाषाणादिजन्यस्य न दोषः ॥ चर्मो बुचर्मपात्रोदकं ॥ तेन चर्मपात्रं स्तुते लघुतादेर्न निषेधः ॥ जंबीरं एतन्नाम कलंबूफलव्यतिरिक्तमेव आम्लारसोपेतं फलं ॥ बीजपूरकं मातुलंगफलं ॥ जंबीरके ॥ दंतन्नाट इति ॥ बीजपूरं मातुलंगः इति राजनिघंटौ ॥ जंबीरस्य केवलस्य आमिषत्वेऽपि तत्क्रादिसंयोगेनामिषत्वं ॥ पथालवणस्य केवलस्य जिह्वेन्द्रियसंबंधे प्रत्यक्षलवणं चैव गोमांसनवत्स्मृतमिति स्मृतेः ॥ गोमांसतुल्यत्वेऽपि शाकादिसंबंधेन न दोषः ॥ तथा जंबीरसोपेतं लसलुवणमिश्रितं ॥ तक्रंदेयं ब्राह्मणा येति पुराणे विधानात् ॥ तक्रसंबंधेन दोषः ॥ अयज्ञशिष्टं ॥ यज्ञः देवयज्ञः पितृयज्ञश्च ॥ देवयज्ञः समाराधनादि ॥ पितृयज्ञः आधादि ॥ तत्र शिष्टं विहितं तद्यतिरिक्तं रागादिना प्राप्तमित्यर्थः ॥ माषादिमाषमाषन्नं ॥ आदिशब्देन मधुमाषविवर्जितमित्यादौ माषनिषेधेन सह मधुनिषेधस्याप्युक्तेः ॥ गोकामहिषा दुग्धादन्यदुग्धादित्वामिषं ॥ द्विजक्रीताः रसाः

सर्वे लवणं भूमिजं तथा ॥ ताम्रपात्रं स्थितं गव्यं जलं पल्लवं संस्थितं ॥ आत्मार्थं पाचितं चोन्नं आमिषं तस्मिन् बुधैरिति विष्णुधर्मोत्तरे ॥ चतुर्थी ह मासेषु हविष्यासीनपापकृत् ॥ हविष्याणितु भविष्ये ॥
 हेमंतुं सितास्त्रिंधान्यं मुद्राय वा स्तिलाः ॥ कदं सैधवसामुद्रे गव्ये च दधिसर्पिर्षि ॥ पयोनुकृतसारं च पनसावहरीतकी ॥ नीवाराः षष्टिकाश्चैव नागरं गजतिं त्रिणी ॥ कदली लवली धात्री फलान्यगुडचे
 क्षया ॥ अतैल्यकं च मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते इति ॥ अत्र अन्येपि नियमाः ॥ तैलभोजनपरान्नत्यागादिरूपामहा फलप्रदाः ॥ अनिषिद्धं भोजनवस्तु मध्ये आमरणं तत्कस्यचिदोजनं वज्रतं कार्यं ॥ तद
 संभवे चातुर्मास्ये माघे वैशाखे च ॥ पौर्णमास्यां चातुर्मास्यं संकल्प्य ॥ सन्यासिनां ॥ रात्रिमुहूर्तव्यापिनी ग्राह्या ॥ आषाढकृष्णद्वितीयं चातुर्मास्यं ॥ अमावास्यां सत्याधीशस्वामीनां पुण्यतिथिः ॥ आषाढकृ
 ष्णपंचमी जयतीर्थस्मामिनां पुण्यतिथिः ॥ अत्र कर्कसंक्रांत्यनंतरं मासपर्वतं केराकृतं न निषिद्धं ॥ कुंभे कर्कटके चापि कन्यायां कर्मुकरेवौ ॥ रोमखंडं गृहस्थस्य पितृन्प्राशयते यम इति ॥ याज्ञवल्क्यः ॥
 कामुके धनुर्मासे ॥ स्मृत्यंतरेपि ॥ धनुर्कुंभो विधाकृत्वा पूर्वभागद्वयं त्यजेत् ॥ अर्धकर्कटके चैव कन्यासर्वोपरित्यजेदिति ॥ अथ नदीनारजोदोषः ॥ सिद्धकर्कटयोर्मध्ये सर्वानद्योरजश्चलाः ॥ तास्तस्मान्न
 न कुर्वन्तर्जयित्वा समुद्रगाः इत्युक्तः ॥ वसिष्ठः ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथेवेच ॥ वापीकूपाद्यभावे तु तथा तत्तीरवासिनां ॥ महापदि प्रयासे च ग्रहणेन नदीरज इति ॥ अत्र नदीग्रहणेन श्रोणसिंधा
 दिनदीनारजोदोषो नास्तीत्युक्तं भवति ॥ नरूतनकूपादौ तु योग्याश्च वल्क्यः ॥ अजागावो महिष्यश्च ब्राह्मणी च प्रसूतिका ॥ नवकूपोदकं चैव दशरात्रेण श्रद्धयतीति ॥ अमासो मेन भौमेन रविणा गुरुणा युक्ता

२२

महाफलदा ॥ कृष्णद्वितीयं चातुर्मास्यं ॥ इति आषाढमासः ॥ अथ श्रावणमासः ॥ श्रावणे मासे शकृच्चतुर्थ उविनचौति ॥ बालकानां अनंतपूजार्थं तस्यां त्रयोदशग्रंथि युक्तं अनंतदोरं हत्वा दूर्वाकुरादिभिः संपूज्य ॥
 दक्षिणहस्ते बध्नीयात् ॥ तदनंतरं शकृपंचम्यां नागपूजा ॥ सातुपरविधानि मुहूर्तग्राह्या ॥ शकृएकादश्यां देवपूजानंतरं शकृपंचम्यां देवाय समर्प्य ॥ दध्यन्नभोजनव्रतं देवाग्रे संकल्पयेत् ॥ द्वितीये मासि यः कुर्या
 दधिभक्षणमप्युत ॥ श्वानो छिष्टसमं प्रोक्तं तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥ तस्मिन्मासि दधिभोजने पितृभोजनस्य न निषेधः ॥ तत्कार्यत्वे पितृभिन्नत्वात् ॥ गुणभेदाद्यवहारभेदाच्च ॥ एवं दुधव्रतेपि बो
 ध्यं ॥ अन्यथा धृतादीनामपि त्यागापत्तेः ॥ अथ शकृद्वादश्यां विष्णोः पवित्रसमर्पणं ॥ पंचम्यां पौर्णमास्यां वा ॥ पवित्रलक्षणं तु सौवर्णरजतनाम्रसूत्रैः षट्कूलकार्पाससूत्रैर्वापवित्रं कार्यं ॥ तत्रोत्तमप
 वित्रं तु षष्ठ्यधिकशतत्रयसूत्रैः प्रतिमायाः जानुपर्वतमालाकारेण कृत्वा शतग्रंथि युक्तं कार्यं ॥ अधमं तु शतीत्यधिकसूत्रैः षट्त्रिंशग्रंथि युक्तं ॥ अष्टोत्तरशतं पंचांशं चातुर्विंशतिस्तथामात्राका
 रं कार्यं ॥ प्रकारान्तरं च ॥ षट्त्रिंशच्चतुर्विंशद्वदशेति च केचन चतुर्विंशद्वदशाष्टानित्येके मुनयो विदुः ॥ साधारणपवित्राणि त्रिभिः सूत्रैः समान्येरेदिति ॥ एवं पवित्राणि कृत्वा सम्यक्प्रक्षाल्या अतोदे
 वेदिते अनेन पवित्रं ते सनेन वा ॥ मंत्रेण देवस्य समर्प्य ब्राह्मणे भोदत्वा स्वयंधारयेत् ॥ इदं नित्यं न करोति विधानेन पवित्रारोपणं तु यः ॥ तस्य सांबल्लारिकपूजानिष्फलमुनिः सतमेति विष्णुराहस्यो
 क्तः ॥ अथोपाकर्म ॥ ऋग्वेदिभिः श्रावणे मासि श्रावणदक्षत्रे उपाकर्म कार्यं ॥ श्रावणं तु उत्तराषाढसंबंधरहितं ॥ उदये मुहूर्तमात्रं ग्राह्यं ॥ उदयव्यापि चैव विष्णुः कक्षे घटिकाद्वयं ॥ उपाकर्मं कुर्वन्

ततस्स पुण्यमनंतकमिति गार्ग्योक्तेः॥ पूर्वदिने उत्तराषाढयोगे परदिने श्रवणाभावे घटिका द्वयं न्यूने वा भाद्रपदशकं पंचम्याहस्तपुतायां वा कार्यं॥ एवं श्रवणदिने ग्रहणे संक्रांता वधि॥ तत्र विशेषो वृद्धमनु
 नोक्तेः॥ अर्धरात्रादधस्ताच्चैस्संक्रांतिग्रहणंतदा॥ उपाकर्म न कुर्वत् परतश्चेन्न दोषरुदिति॥ नर्मदोत्तरभागे तु कर्तव्यं सिद्धयुक्तके॥ कर्कटे संस्थिते भानो उपाकार्या तु दक्षिणे इति बृहस्पतिवचनात्॥ दक्षि
 णे देशे कर्कटे सूर्ये स्थिते पि नोपाकर्म निषेधः॥ तेतरेयकास्तु उपाकर्म कुर्युः॥ श्रवणपौर्णमास्यायां ग्रहणसंक्रांतिरहितायां संगव्यापिन्यां सामगाः॥ श्रवणे हस्ते शक्यं पंचम्यां वा उपाकर्म कुर्युः॥
 श्रवणे मासि अष्टम्या सस्यानुत्पत्तौ भाद्रपदे श्रवणनक्षत्रे कार्यं॥ तत्रापि सस्यानुत्पत्तौ शक्रास्तादावपि वार्षिकत्वात् कार्यमेव॥ इदं पर्वणि ग्रहणे पि चतुर्दश्यां श्रवणे वार्षिकत्वात् कार्यं॥ प्रथमार्
 भस्त गुरुशुक्रयोरस्तत्वे बाल्ये वृद्धत्वे च मलमासेन भवति॥ गुरुभार्गवयोर्मध्ये बाल्ये वा प्रथमोपाकृतिर्न स्यात् रुतकर्म विनश्यतीति गार्ग्योक्तेः॥ गुरुशुक्रयोरस्तमया सूर्यं वृद्धत्वं उदयानं
 तरं बाल्यं न कथुः पश्चादस्तमने पंचमदिनानि वृद्धः उदये तु दशदिनानि सप्तदिनानि वा बालः॥ पूर्वस्यां अस्तमाने पंचदशदिनानि सप्तदिनानि वा वृद्धः॥ उदये तु त्रिदिनं पंचदिनं वा॥ एवं गुरो
 रपि शुक्रं पूर्वस्तग्रहणसंक्रांत्यादि प्रातौ तु भाद्रपदमास श्रवणे बहुचः पूर्णिमायां यजुः शार्विनः॥ हस्तपंचम्यां वा सामगाः॥ उपाकर्म कुर्युः॥ तत्रापि शक्रास्तादि प्रातौ आषाढमासे श्रवणे पौर्णि
 मास्यां हस्ते पंचम्यां वा कुर्युः॥ तथा च बोधायनिः॥ श्रवणपौर्णमास्यां आषाढ्यां चोपाकृत्य छंदोस्वभिधीयतेति॥ अत्र श्रवणी आषाढि ग्रहणंतत्तन्मासस्तु श्रवणहस्तपंचम्युपलक्षणांथी॥

२३

अत्र सामान्यतो विधानं तु आषाढ्यामिति॥ एतदपि भाद्रपदे पि प्रतिबंधके सति ऋग्वेदादि सर्वत्राखाविषयं ज्ञेयं॥ कालांतर उपाकर्म विधानात् उपाकर्मणश्च प्रथमवर्षे अवश्यं कर्तव्यत्वात्॥ एवं श्राव
 ण्यां प्रोष्ठपद्यां वा उपाकृत्य यथा विधि॥ युक्तं छंदोऽस्य धीयतेति मनुवाक्ये पि श्रवणे मासि संक्रांत्यादि दोषयुक्ते सति प्रोष्ठपद्यां भाद्रपदपौर्णिमायां तत्रत्य श्रवणहस्तपंचमीषु च ऋग्वेदादि रा
 खिभिः उपाकर्म कार्यमित्यर्थो ज्ञेयः॥ पर्वण्योदयिके कुर्युः श्रवणे तैत्तरीयकाः॥ बहुच कुर्युर्हस्तर्क्षे सामवेदिन इति गोभिलवचने श्रवणे मासि औदयिके पर्वणि पौर्णिमायां तैत्तरीयकाः यजु
 र्वेदिनः उपाकर्म कुर्युः॥ श्रवणे मासि श्रवणे ऋग्वेदिनः कुर्युः॥ हस्तनक्षत्रे सामवेदिनः कुर्युः॥ इति विशेषवचनात् पौर्णिमाभाद्रपदमासयो रपि ऋग्वेदिनां श्रवणनक्षत्रसामवेदिनां हस्तनक्षत्र
 मिति प्राक्त्यं॥ इत्युपाकर्म॥ अथोत्सर्गः॥ बहुचेर्माध्यां कार्यः॥ तैत्तरेतु उत्सर्जनं च पौर्णिमास्यां रोहिण्यां वा कार्यः॥ काण्वादिभिस्तु भाद्रपदे पुण्यनक्षत्रे वा कुर्युः॥ सर्वैः उपाकर्म दिने वा कार्यं॥ पुण्ये
 तत्सर्जनं कुर्यादुपाकर्म दिने पि वेति स्मृतेः॥ इदमपि उपाकर्म वस्तुमथमतः संक्रांतिग्रहणादौ मलमासेन कार्यं॥ उपाकर्मोत्सर्जने मलमासानंतरं रुद्धमासे कार्यं॥ श्रवणी पौर्णिमा हयग्रीवजयंती
 श्रवणवदि द्वितीया राघवेन्द्राणां पुण्यतिथिः॥ कृष्णपक्ष अष्टमी कृष्णाष्टमी॥ सा पूर्वमेव निर्णयित॥ दक्षसावर्णिमन्वादिश्च॥ अत्र सिंध्यस्के के गोप्रसूतिच निषेधा॥ सिंद्यराशिगतसूर्ये गो
 प्रसूतिर्यदा भवेत्॥ पौषे च महिषी सूते दिवा च श्वतरी तथा॥ माघे बुधे च महिषी श्रवणे वडवादिवा॥ तदानीं भवत्किंचिच्छांतो किंचिदाचरेत्॥ प्रसूतांते क्षणादेव तां गां विप्राय दापयेत्॥

ततो होमं प्रकुर्वत घृताक्तैः राजसर्षपैः॥ आहुतीनां घृताक्तानां अयुतं जुहुयात्ततः॥ सोपवासः प्रयत्नेन दद्याद्विप्राय दक्षिणामिति॥ याहुतिभिश्चापं होमः॥ श्रावणे अमावास्यायां कुर्यात्ग्रहणं॥ मासे
 नभस्यामावास्यादर्भोच्च मतः॥ आयातयामासो दर्भाः विनियोज्याः पुनः पुनः इति हारीतोक्तेः॥ नभसि श्रावणे आयातायामाः पर्वुषितत्वदोषरहिताः पुनः पुनर्विनियोज्याः स्नानतर्पणादौ गृ
 हीतास्त एव पुनः पुनः स्नानतर्पणादावपि ग्राह्याः॥ तेषां शेषत्वदोषो नास्तीति भावः॥ विंशे विनियुक्तानां तु अन्यकर्मणि अग्राह्यत्वं स्मृत्यंतरावगंतव्यं॥ यथा श्रावदाहे विनियुक्तानेः यथा वा ए
 कादशाहे एकहविर्भोक्तृ ब्राह्मणस्य अग्राह्यत्वमवगंतव्यं॥ इति श्रावणमासः॥ अथ भाद्रपदमासः॥ तृतीये मासि यः कुर्यात्स यभक्षणमप्युतः॥ दैत्यानां रुधिरं चैव तस्मात्तं परिजवेत्॥
 तत्र शुक्रतृतीया तापसमन्वादिः॥ बुधवारो रोहिण्यां श्रावणेन वा युतातिप्रशस्ता॥ तस्यां मुहूर्तमात्रव्यापिन्यां हरिताळकगौरीव्रतं॥ रक्तचतुर्थ्यां मध्याह्न्यापिन्यां सिधुगणेशव्रतं॥
 परदिने एकांशेन साकल्येन वा मध्याह्न्याप्यभावे सर्वपक्षेषु पूर्वग्राह्या॥ चतुर्थ्यां गणनाथस्य मातृविधा प्रशस्यते॥ मध्याह्न्यापिनी चेत्स्यात्सरतश्च परेहनि॥ इति ह स्पत्युक्तेः॥ इ
 धंरविभौमवारयोगश्चेद्दिशेषफलदा॥ अत्र चंद्रदर्शनं निषिद्धं॥ मिथ्याभिशापप्राप्तेः॥ देवाच्चंद्रदर्शने मिथ्याभिशापपरिहारस्तु विष्णुपुराणे॥ सिद्धप्रसेनमवधीसिंहां जांबवताहतः॥
 स कुमारकमारो दीप्तवह्नेषस्य मंतकीति जांबवत्या स्वभातरं प्रतिवचनस्मरणं॥ भाद्रपदशुक्लपंचमी ऋषिपंचमी॥ सामध्याह्न्यापिनी ग्राह्या॥ तत्र सप्त ऋषिपूजादिकं तत्कल्पो

कर्तव्यं॥ रक्तपुष्पांस्तु भाद्रपदस्नानं भास्करिपूजनं॥ प्राशनं पंचगव्यस्य अश्वमेधफलाधिकं॥ योऽस्यां पश्यंति गांगेयं दक्षिणापथवासिनः॥ ब्रह्महत्यादिपापैस्तु मुच्यते नात्र संशय इति भविष्ये॥
 गांगेयः स्वामिकार्तिकेयः॥ रक्तपुष्पादशी परिवर्तनैकादशी॥ अस्यां देवजपूजानंतरं दधि व्रतं समर्प्य दुग्धव्रतं संकल्पं कुर्यात्॥ अस्मिन्मासि दुग्धकार्यपापसमापिका मंडादिभोजनं च न कार्यं॥
 क्षीररसानुवृत्तेः॥ दुग्धप्रसक्तितायाश्च सत्वात्॥ दधितक्रघृतादीनी तु न निषेधः॥ तेषु दुग्धरसानुवृत्तेः॥ दुग्धकार्यकारित्वाभावाच्च॥ ऊष्णदुग्धे दधिस्थापनेन यज्जातं सामिक्षा॥ संधिन्यानि
 दिशमावत्सगोपयः॥ परितर्जयेत् इति वचनं तु दुग्धव्रतातिरिक्तकालोपनिषेधात्॥ संधिनी गर्भिणी अनिर्दिशा प्रसवानंतरं अनपगतं दारात्री अवत्समृतवत्सा द्वादश्यां परिवर्तनोक्तं
 कुर्यात्॥ प्रातः विष्णुं संपूज्य प्रार्थयेत्॥ तत्र मंत्रः॥ वासुदेव जगन्नाथ प्राप्ते यं द्वादशातव॥ पार्श्वेन परिवर्तयस्व सखं स्वपाहि माधवं इति॥ अत्र एकादश्यां द्वादशी श्रावणयोगः॥ वि
 ष्णुशंखचक्रयोगः॥ द्वादशी श्रावणस्पृष्टा स्पृष्टो देकादशी यदि॥ स एव वैष्णवी योगो विष्णुशंखचक्रसंज्ञित इति नारदीये॥ अन्योपि विशेषः॥ बुधश्रावणसंयुक्तसैव चेद्वादशी भवेत्॥ असंतम
 हती सा स्याद्दत्तभवति वाक्षयमिति त्कांदे॥ इयमुत्तराषाढ मिश्रानग्राह्या॥ इयं द्वादशी यामनजयंती॥ तदुक्तमष्टमस्कंधभागवते॥ श्रोणायां श्रावणद्वादश्यां मुहूर्ते भित्तिप्रभुरिति हरि
 वृषामनरूपेण अवतीर्णति शेषः॥ श्रोणायां श्रावणनक्षत्रे चंद्रे सति॥ अभिजिती मध्याह्न्यष्टिकाद्वये॥ श्रावणद्वादश्यां देववादि सौरमासानां चैत्रादिसंज्ञा विवक्षया सिद्धा सौरमासस्य

श्रावणत्वात्॥ तस्य राहुद्वयं वामनावतारः॥ तेन चांद्रभाद्रपदस्य राहुद्वयं श्रावणनक्षत्रे वामनावतार इति पुराणोक्तिविरोधाभाव उक्तो भवति॥ वामनावतारकाले सिंदूरारौ सूर्यस्यावस्थाना
 त्॥ भाद्रपदराहुचतुर्दशी अनंतचतुर्दशी॥ सा त्रिमुहूर्तव्यापिनी ग्राह्या॥ दिनद्वयेऽपि उदयव्यापिन्या पूर्वा ग्राह्या॥ मध्याह्नपूजाकाले सत्वात्॥ भाद्रपदपौर्णिमायुपतिराजानां पुण्यतिथिः॥ अथ भा
 द्रपदपौर्णिमास्यां पितृपितामहप्रपितामहपूर्वपितृनुद्विष्यपक्षश्राद्धकर्तृश्राद्धं कारयेत्॥ तदुक्तं ब्राह्मे॥ नांदीमुखानां प्रत्यक्षं कन्याशिशोः तैरवौ॥ पौर्णिमास्यां तु कर्तव्यं वाराहवचनं तथेति॥
 एषां नांदीमुखं च तत्रैव॥ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः॥ त्रयोदशमुखवाद्येते पितरः परिकीर्तिताः॥ तेषुः पूर्वतराये च ते तु नांदीमुखस्मृता इति॥ अत्र मातामहा अपि ग्राह्याः॥ पितरो यत्र
 पूज्यं ते तत्र मातामहा अपि॥ अविशेषेण कर्तव्यं विशेषान्नरकव्रजे दित्युक्तेः॥ एतेषां सावित्रं श्राद्धं कार्यं॥ पौर्णिमासि तु सर्वासु निषिद्धं पिंडपातनं॥ वर्जयित्वा प्रोष्ठपदीयथादर्शस्तथैव चेति गा
 र्ग्येऽुक्तेः॥ एतत्पौर्णिमासी श्राद्धं सर्वैरेविकार्यं॥ पक्षश्राद्धं चैव कर्तव्यमित्यत्र विशेषः शापकाभावात्॥ अथापरपक्षः॥ आषाढपौर्णिमा मारभ्य पंचमः पक्षो परपक्षः॥ कन्यासंक्रांतिपुक्ता चेत्पुण्य
 तमः॥ तत्र श्राद्धमावश्यकं॥ तत्र पक्षपंचकं॥ भाद्रपदा प्रतिपदमारभ्य आश्विज शुक्ल प्रतिपदपर्यंतं षोडशदिनेषु श्राद्धादित्येकः पक्षः॥ भाद्रपदपौर्णिमासी आरभ्य अमावास्य पर्यंतं इत्येकः
 परः पक्षः॥ पंचमी मारभ्य अमावास्य पर्यंतं मित्यन्यः पक्षः॥ अष्टमी मारभ्य दशमी मारभ्य अमावास्य पर्यंतं मिति षष्ठो वि॥ चतुर्थपंचमपक्षेति विदुः प्रपितामहपक्षेति विदुः प्रपितामहपक्षेति विदुः

२५

ति षष्ठो वि॥ एकस्मिन् पिवादिने सर्वपित्रोर्द्विष्येन श्राद्धमावश्यकं॥ अकरणे प्रत्यवायात्॥ अन्येषु पक्षेषु फलभूयस्त्वं॥ नत्वकरणे त्वेव वायः॥ यथा वायास्तु॥ स्वभर्तादित्रयस्य पित्रादित्रयमात्रादित्र
 यमातामहादित्रयाणां श्वश्राः मातामहाश्वश्राध्वं कृत्वा पिंडदानं कार्यं॥ स्वभर्तृप्रभृतिः तृणः स्वपितृभ्यः स्तथैव च॥ विधवाकारयेद्ब्राह्मणं यथा कालमंतं दितेति वचनं तु प्रति सांवत्सरविषयं॥ यथा काल
 लमित्युक्तेः॥ भतृपित्रादीनां स्वस्वश्राद्धं दिनकाल इत्यर्थः॥ इदं पुत्राभावे ज्ञेयं॥ सकृन्महालयं तु प्रतिपत् षष्ठी सप्तम्येकादशी त्रयोदशी चतुर्दश्यः मंगल आदित्यभृगुवाराः कृत्तिकारोहिणी मघारे
 वती स्वजन्मनक्षत्रं स्वजन्मनक्षत्रात्पूर्वोत्तरनक्षत्रे चेत्यनेन वर्जयेत्॥ अस्मिन् पक्षे भरणी व्यतीपाताष्टमी द्वादश्यामावास्यादिदिनेषु वारादिनिषेधो नास्ति॥ तत्रापि पितृश्राद्धदिने सकृन्महा
 लयश्राद्धे तु बहुफलं॥ तिथ्यादिनिषेधश्च नास्ति॥ एवं पक्षश्राद्धेऽपि॥ तथा च कार्त्तिकाजनिः॥ नभसस्था परे पक्षे श्राद्धं कार्यं दिने दिने॥ नैवेदं दिवर्जस्यान्नेव निंदा चतुर्दशीति॥ पंचम्यादिश्राद्धप
 क्षे तु॥ प्रतिपत् षष्ठी तिथेकावर्जयित्वा चतुर्दशी मिति॥ याज्ञवल्क्येऽुक्तेः॥ चतुर्दश्यां श्राद्धं पौर्णिमास्याः पितृतिथित्वे तु भरव्यष्टम्यादिष्वेकदिने श्राद्धं तथा॥ त्रयोदशी चतुर्दश्योः श्राद्धं दिनद्वयेऽपि
 तयोः पिंडदाननिषेधात्॥ अत्र भरणीदिने भरणी प्रमुक्तमपि अपिंडकं श्राद्धं कार्यं॥ यत्तु॥ विवाहव्रतचूडासुवर्णमर्धतदर्धकं॥ पिंडदानं मृदास्नानं नकार्यातिलतर्पणमिति निषेधवचनं॥ त
 नु॥ महालयादिव्यतिरिक्तविषयामहालये गवाश्राद्धे मातापित्रोः क्षये हनि॥ कृतोद्वाहोपिकुवर्तपिंडनिर्वापणं सदेत्युक्तेः॥ सन्यासपुत्रैस्तद्वादश्यां अपरपक्षश्राद्धं कार्यं॥ भरण्यादौ

वा॥ अपरपक्षमध्ये आध्यासंभवे तु कन्यासंक्रांतिमध्ये पर्यंतं वा॥ ततः पितरः द्वापदत्वा गच्छंति॥ वृश्चिकपर्यंतं आध्यासंभवे तु मंत्रः॥ दुरो अश्वस्य दुरदं दगोरसि दुरो यवस्य वसुन इ न स्पतिः॥ शिक्षानरः प्रादि
 यो अकाम कर्शनः सखा सखिभ्यस्तमिदं गृणीमसि॥ इति मंत्रस्य दत्तास्मानं जपः कार्यः॥ तेन महालय पूर्तिः॥ अथा च देवताः॥ तातां वा त्रितयं सपत्नजननी माता महादित्रयं सस्त्री स्त्री तनयादितात
 जननी स्वभारः सस्त्रियः॥ तां तां वा त्मभगिन्य पत्यधवयुजाया पिता सद्गुरुः शिष्याः साः पितरो महालय विधौ तीर्थे तथा तर्पणे॥ अस्यार्थः॥ पित्रादित्रयं॥ मात्रादित्रयं॥ यस्मिन्नेकमात्रकः॥
 तस्य विशेषमाह॥ गालवः॥ अनेकामातरो यस्य आधे वा परपक्षके॥ अर्घ्यदानं पृथक्कुर्यात् सिंदु मे कंतु निर्वपेदिति॥ जीवन्मातृकस्तसा पत्नमातुरे को द्विष्ट कुर्यात्॥ न तु पितामह्यादीनां अन्व
 ष्टव्यादौ तु सापत्नमात्रादित्रयस्यापि जीवसितृकेण अर्घ्यपिंडादिकं कार्यं॥ अन्वष्टक्यं च यन्मातुर्गया आधं महाफलं॥ यं॥ पितृपत्नीषु च आधं कार्यं पार्वणवद्भवेत्॥ इति बृहन्मन्त्रः॥ स
 स्त्रीति मातामह्यादित्रयं पृथक् देवता॥ स्त्री आत्मपत्नी तनयादि पुत्रः पुत्री चास्वभ्रातरः तात भ्राता सपितृव्या जगननी भ्राता मातुलः स्वभ्राता च पते सस्त्रियः सपत्नीकाः देवताः तातां वा त्म
 भगिनी तात भगिनी पितृष्वसा अंवा भगिनी॥ मातृष्वसा॥ आत्मभगिनी च॥ एतत्रयं अपत्यधवयुक्॥ पुत्रपति सहित देवताः॥ जाया पिता श्वशुरः श्वश्रुशालकयोरपि उपलक्षणार्थं॥ जामा
 तृभगिनी तत्सुतदौहित्राणां उपलक्षणं॥ सद्गुरुः॥ वेदसंज्ञा स्त्रोपदेष्टा॥ पितृव्यादिषु॥ पितृव्याप सपत्नीकाय सपुत्रा वैति॥ पितृष्वसादिषु सभर्ता॥ कायै॥ सपुत्रकायै इत्यादिप्रयोगो द्रष्ट

व्यः॥ पितृव्यादीनां जीवनवले स्त्रियादीनां पिंडदानादि हारलोभात्॥ अत्र तत्रेण पार्वणो को द्विष्टानां आधं॥ धुरिलोचनो विष्टे देवो॥ महालयोदः आधं॥ सन्यस्तपिता जीव
 सितृकेणापि पिंडार्थरहितं आधं कार्यं॥ वृधोतीर्थं च सन्यस्ततानि च पितृसति॥ एभ्य एव पिता दद्यात्तभ्या दद्यात्स्वयं सुतः॥ इति कात्यायनोक्तः॥ सुंडनं पिंडदानं च प्रेतकर्म च स
 र्वदा॥ न जीवसितृकः कुर्याद्दुर्विणी पतिरेव चेति दक्षिणा पिंडनिषेधात्॥ स्वमातृपितामहः-----॥ अन्वष्टक्या आध्यासनि विशेषवचनात्सा पिंडा निकायं णि॥ अपरप
 क्ष आधं मलमासेन कार्यं॥ अस्मिन्क्षेत्रे मंगलवारो हिणी नक्षत्रव्यतीपातयुता चेत्कपिलसंज्ञा॥ हस्तसूर्यश्चेद्दिशे फलप्रदा॥ अत्र स्वानोपवासजप होम कपिलो
 दानसूर्योत्तर्गतविष्टफूजादिकं महाफलप्रदं॥ अत्र विशेषः स्कंदे॥ देवदासं तथा शीरं कुंकुमौलावनः शिलां॥ पत्रकं पद्मकं पद्मी मधुगव्यं नैवेद्यं॥ क्षीरेणाग्नेयं च नृना
 नं कुशं तिस्रं च॥ आपस्वमसिंदेवराज्योतिषां पतिरेव च॥ गपं नाशय मे देव वाञ्छुनः कायकर्मजं॥ पंचगव्यं दत्तं स्नानं पंचभंगस्तु मार्जयेत् इति॥ अत्र सवर्णस्य सूर्योत्तर्ग
 तर्भालक्ष्मीनारायणप्रतिमां चत्वारसंपूज्य ब्राह्मणापदद्यात्॥ अयं योगश्चंद्रो देवेष्वेव त्वात्तदेव चंद्रपद्मी॥ अत्र दिनद्वयं चंद्रो देवेष्वेव त्वात्तदेव चंद्रपद्मी॥ अत्रैव व्रतादिकं ज्ञेयं॥ अ
 त्र सप्तम्यां शुद्धिं यत्तु तिस्राष्टकं॥ मध्याह्ने गीया तुल्या॥ अधनवम्यां अन्वष्टकं आधं॥ अन्वष्टका मुनवभिः पिंडैः आधं मुदा दत्तं॥ पित्रादिमातृमाध्यं च ततो मातामहीति
 क मितिकात्यायनोक्तः॥ इदमन्वष्टक्य आधं कन्यागते रवौ॥ नवम्यां हि प्रदातव्यं ब्रह्मलब्धवराय त इति स्मृतेन च वक्ष्यत्वात्॥ जीवसितृकेण अन्वष्टकांतरकरणे पिंडं

+ जीवसितृकेणापि सर्वमातृणां कार्यं॥ सर्वासामपि मातृणां आधं +

कार्ये। अत्र सर्वसाधित्वात्। स्वमातस्त्रिव्यासपिअन्यासांसापत्नीनांमातेणाकार्ये। स्वमातरिस्मृतौतस्महितानांअत्रसर्वासांनामनिर्देशेनएकान्त्राक्षणेर्घ्यपिंडश्च
नैकेतुद्विवचनप्रयोगः। ततः पितामहीप्रपितामहौः अर्घ्यपिंडादिविधेदेवस्थानेअन्योश्चाक्षणः। एतत्तुभर्तृमरणेनकार्ये। आधनवम्यांकुप्यन्तिस्मृतभर्तृरित्युच्येतस्मृतेः
शिष्टाचाराच्च। यत्तुकमलाकरेणइदंवचनंनिर्मूलत्वादप्रामाणमित्यक्तत्वात्तदसिद्धं। शिष्टाचारविरोधात्। इयंअत्रयोदशीद्विपरयुगादिः। अस्यांसंस्तानेअपिंडकंश्चा
धंकर्तव्यं। एतच्चनित्यं। बहुफलं। चयोदशीभाद्रपदीक्षणासुरव्यापितप्रिया। तुयंतिपितरस्तस्याः स्वयंपंचरात्रं समाः। मघाशुतायांतस्यांतुजलाद्यैरपितोषिता। त
यंतिपितरस्तस्यैद्वद्वर्षाणामयुतायुतं। आधमस्यामकुर्वाणा नरकं प्रतिपद्यतइतिविष्णुधर्म। अत्रसूर्यहस्तस्थितेइयमेवगजछाया। सूर्यहस्तस्थितेयातुमघाशुतात्र
योदशी। तिथिर्वैवस्वतीनामसाध्यायाकुंजरस्यतु। मधुमाषैश्वराकैश्चपयसापायसेनच। आधभाद्रपदयोदश्यामघासुचविशेषतइतिवसिष्ठः। इदंमघात्रयोदशीश्चा
धंअविभक्तैरपिपृथक्कार्ये। विभक्तावविभक्तौचाकुर्याध्राधपृथक्पृथक्। मघासुचततोन्नयन्नधिकारवाग्यतइतिस्मृतेः। इदंमलमासेपिकार्ये। इदंषड्वत्यंश्राधं। पक्ष
आधकर्तुंतेत्रेणकार्ये। नतुपृथक्कानवा। असंगतः सिद्धिः। अथघातचतुर्दशी। अस्यांविषासस्त्रजलाग्निसर्पविद्युदंष्ट्रशृंग्यादिभिः सर्वैश्चदेवंप्रकोद्विष्टविधानेनए
कपिंडकंश्चाधंकार्ये। पितृपक्षचतुर्दश्यांएकोद्विष्टविधानतः। दिव्युक्तंतुपश्चाधंपितृणामक्षयंभवेत्तइतिस्मृतेः। अमावास्यायांमाधवतीर्थस्वामिनापुण्यतिथिः। अमा

वास्यायांविशेषः। सूर्यहस्तस्थितेअमावास्यायांहस्तनक्षत्रेक्ष्माकुंजरछाया। तथामावास्यायांमध्याह्नानंतरंपदा। छायांकिंचिच्छित्तुयातुअमावास्याकरान्वि
ता। साज्ञेयाकुंजरछायातिवैधायनोब्रवीत्। वनस्पतिगतेसैमिषाछायाप्रादुर्वाभवेत्। गजछायातुसाप्रोक्तान्तस्याः आधप्रकल्पधदितिस्मृतेः। हंसः सूर्यः
। केराहस्तः। प्रादुर्वापूर्वमुखी। इतिभाद्रपदमासः। अथआर्षजमासः। चतुर्थमासियः कुर्याद्विदयाभक्षणमथुतः। किमिराशिमंश्रोक्तंस्मात्परिव
र्जयेदिति। आश्विनशुधप्रतिपदिदौहित्रस्यमातामहश्चाधमुक्तः। जातमात्रेपिदौहित्रेविद्यमानेपिमातुले। कुर्यान्मातामहश्चाधप्रतिपद्याश्विर्नमितेति। प्रतिपद्या
श्विर्नमितुदौहित्रस्वकपार्वणं। आधमातामहंकुर्यात्प्रतिपत्संगेवमितेतिस्मृतेः। इदंआधर्जावसित्कत्वादपिंडकंकार्ये। मुंडनपिंडदानंवेप्रतर्कमचसर्वशः। न
जीवसित्कः कुर्याद्विष्णीपतिरेवचेतिनिषेधात्। अन्वष्टक्यतुविशेषक्यनाभावाच्च। अत्रैववरात्रारंभः। अमायुक्तप्रतिपदिकलत्रास्थापनंकार्ये। मुहूर्त
मात्रमपिप्रतिपदिद्वितीयायुक्तामेवकलत्रास्थापनंकार्ये। पूर्वदिनेयदिशुभाप्रतिपद्वितीयादिनेवर्ततेतदातुपूर्वदिनएवारंभः। यदातुपरदिनेप्रतिपत्सर्वथाना।
स्तिगदाअमायुक्तपूर्वदिनेवरात्रारंभः। अत्रैवउपवासादिकंचकार्ये। तिथिद्वौतिथिक्षेपनवरात्र--मार्धकं। अपिरात्रेनूदोषायनवरात्रेतिपिक्षेपेदतिवच

वचनान्वराचराहः लक्षणया कचिन्वदिनक्रियमाणकर्मवाचकः ॥ कचिन्मुरवार्थः ॥ प्रतिपदि चित्रो वैधतिश्चतुर्दशकलनास्थापनं ॥ संपूर्णचैव धतिचित्रा
चतुर्धनिकलनास्थापनं ॥ अभिजिम्बुर्नैवा कलनास्थापनं ॥ चैधत्यायभवे प्रातर्दशघटिकामध्ये कलनास्थापनं ॥ रात्रौ तु न कार्यमेव ॥ नवरात्रमध्यमूलानक्षत्रेषु
पुस्तकपूजा ॥ तच्च सष्टास्त्रपुस्तकेषु सरस्वती भारग्यो अभिमानत्वेन ध्यात्वा पुस्तके तेजोमयां प्रतिमां ध्यात्वा मुख्यप्राणं ध्यात्वा तत्र श्रीवैदव्यासं हयग्रीवं दत्तत्रि
यं परशुरामं महीदासं ऐतरेयं चतुर्नमो वैरावाह्य ॥ गृहो वै प्रतिष्ठासूक्त इति प्रतिष्ठाया ॥ प्रत्यहं पोडशोपचारैः पूजयेत् ॥ एवं पुण्यमहानैवेद्यादिपूजयित्वा ॥ श्रव
णादिभोगे उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति विसर्जयेत् ॥ मूलेनावाहये देवीं श्रवणादौ विसर्जयेदित्युक्तेः ॥ अथ अभिनभुक् नवमीमूलदिनक्षत्रयुता उदये सुहर्तत्रयाष्ट
मी महाष्टमी ॥ महाफलप्रदा ॥ अत्र महानवमी ॥ इयमेव नवमी पूर्वोण्ड्यापिनी स्यायं भुवमन्वदिः ॥ अथ पारणां ॥ प्रतिपदादिनवरात्रोपवाससप्तम्यादित्रि
रात्रोपवासदशम्यापारणां ॥ तिथिक्षयदौ अष्टौपवासेष्वपि दशम्यापारणां ॥ व्रतमध्यसूतकादिप्राप्तादशम्यापारणां ॥ ब्राह्मणभोजनादिकंतु सूतकांतिका
यी ॥ एवं स्त्रीरजोदोषे पिज्ञेयं ॥ इयं दशमी विजयदशमी ॥ द्वितीयदिने श्रवणयोगाभावे पूर्वा ॥ द्वितीयदिने उदयकाले श्रवणयुता दशमी सुमन्वेत्येव ॥ विजय

दशम्यां दिनद्वये प्रदोषव्याप्तिरपरा ॥ अपराण्ड्याप्तिरपराधिक्यात् ॥ दिनद्वये अपराण्ड्यस्मर्त्तुं पूर्वा ॥ प्रदोषव्याप्तेः सत्त्वात् ॥ श्रवणयोगस्तु विशेषाध्यायकः ॥ दशम्यां
तु नरैः सम्यक् पूजनीयापराजिता ॥ ऐशान्यां दिशि माश्रित्य अपराण्ड्ये विशेषतः ॥ इयं संध्यासतिकान्तः किं निद्रुङ्गितारकः ॥ विजयो नाम कालोयं सर्वकामार्थसाधकः ॥
उदयदशमी किंचित्संपूर्णकादशीयदि ॥ श्रवणक्षयदाकाले सा तिथिर्विजयभिधेति च ॥ पूजाप्रकारस्तु भविष्ये ॥ रात्री युक्तं जगन्नाथं भक्तानामभयंकरं ॥ अर्चयित्वा
शमी वृक्षं अर्चयेच्च ततः पुरनरिति ॥ मंत्रस्तु गोपथब्राह्मणे ॥ असंगल्लान्निशमनीशमनी दुष्टतस्य च ॥ दुःस्वप्ननाशनी धन्यां प्रपद्ये हं शमीशुभां ॥ करिष्यमाणयाचायाः
यथाकालं सुरवेमया ॥ तत्र निर्विघ्नकर्तृत्वं नय श्रीरामपूजितेति ॥ गृहीत्व मक्षतां सांदां शमीमूलगतां मृदां गीतवास्त्रिनिघोषैरानयेत्स्वरहंप्रति ॥ ततो भूषणवस्त्राणि
कारयेत्स्वर्जनैः सहेति ॥ गृहे आगत्य सर्वेषां नीरांजनं कार्यं ॥ तत्र मंत्रः ॥ चतुरंगबलमयं निरनिष्टं व्रतं त्विह ॥ सर्वत्र विजयो मे स्तु त्वत्सादात्सरश्चरीति ॥ अस्यां दश
म्यां कार्तिकस्नानारंभः ॥ तत्र मंत्रः ॥ कार्तिके हं करिष्यामि प्रातः स्नानं जनार्दन ॥ ग्रहणार्थं मया दत्तं दामोदरमया सहेति ॥ तिला मलकस्नानितु ॥ तिलाः दृष्ट्यास्ति
लाभेता इति ॥ अभिनभुक् एकादश्यां देवपूजां कृत्वा तदग्रे दुग्धव्रतं परिसमाप्य द्विदलव्रतसंकल्पः कार्यः ॥ फलानि बहुवीजानि धान्यानि द्विदलानि च ॥ कार्तिके कार्ये

तद्विदलं वीजप्रकं ॥ माषमुद्गमसराश्चणकाश्चकुलिथकाः ॥ निष्यावाराजमाषाश्च आदवेयोद्विदलं स्मृतं ॥ न्यूनतनान्यपि जीर्णानि सर्वाण्येता निवर्जयेत् ॥ वी
जेनास्ति समयुनश्चिलाभदेन तथा ॥ द्विदलं यच्च द्रव्यं तवर्जं तद्विदलं स्मृतं ॥ कार्तिकेवर्जयेत्तलं कार्तिकेवर्जयेन्मधु ॥ इति स्मृतिः ॥ अस्मिन्मासि कृष्णचान्द्रायणादि निय
मश्चकार्यः ॥ देवाग्रदीपमाला आकाशस्य तुलस्याश्वदीपो देयः ॥ आश्विनपौर्णम्यां आग्रयणैः कर्तव्या ॥ तच्छाग्रयणं विधा ॥ त्रीधाग्रयणं यवाग्रयणं जामाकाग्रयणं
येति ॥ आपस्तंबेति ॥ वर्षासुतामाकैः चारदित्रीहिभिर्वसंतैर्यवैरिति ॥ तत्र जामाकाग्रयणं न नित्यं ॥ द्वयं आहिताग्नेरनाहिताग्नेश्च नित्यं ॥ आश्विनकृष्णद्वादश्यादीपा
वलीप्रारभः ॥ आश्विने कृष्णपक्षे तु द्वादश्यादिषु पंचसु ॥ कार्तिकस्यासितपक्षे त्रयोदश्यां निशासुरेव ॥ यमदीपं बहिर्दद्यादपस्त्यविनश्यतीति स्कांदे ॥ दीपमंत्रः ॥ मृत्यु
नापाशदंडाभ्यां कालेन श्यामलायुता ॥ त्रयोदश्यादीपदानात्सूर्यजः प्रीयतामिति ॥ त्रयामलायमभार्या ॥ आश्विनकृष्णचतुर्दश्यां विधूदये ॥ तिलतैलनृकर्तव्यं स्ना
नं नरकभीरुणोति ॥ ब्राह्मणे ॥ तैललक्ष्मीजिलगंगादीपावल्याश्चतुर्दशी ॥ प्रायश्चित्तशेषः ॥ प्रातः स्नानंतु यः कुर्याद्यमलोकं नयाति सः ॥ इति च दिनद्वये चंद्रोदये चतु
र्दशी सत्त्वपूर्वा ॥ पूर्वविधा चतुर्दश्यामिति वचनात् ॥ एवं दिनद्वये चंद्रोदये तदभावे तु चतुर्थयामागामिनी चतुर्दशी प्राद्या ॥ तथा कृष्णचतुर्दश्यां आश्विने कार्दयासु

रा ॥ यामिन्याः पश्चिमे यामे तैलाभ्यंगो विशिष्यते इति स्मृतेः ॥ चतुर्थयामारुणोदये चंद्रोदयप्रातश्चतुर्दशीनां उत्तरे उत्तरप्रावत्यमित्तं भवति ॥ त्रयोदशी यदा प्रातः क्ष
यं सति चतुर्दशी ॥ रात्रिदोषेषु मावास्यात्तदाभ्यंगेन योदशी ॥ तिवचनं तु चतुर्थयामि पश्चतुर्दशी त्पराभावे पूर्वदिनेभ्यंगविषयं ॥ अत्र विशेषः ॥ अपासागमिभोतुं वीप्र
द्युन्नाष्ठमथापरं ॥ भ्रामयेत्स्नानमथेतु नरकस्य क्षयाय वै ॥ इति ॥ तत्र मंत्रः ॥ सितलोष्टसमायुक्तं सकंदकदलान्विता ॥ हरपापमपामार्गभ्राम्यमाणः पुनः पुनरिति
॥ तत्र बहिर्द्विचामनामभिः सच्येन वापसच्येन वा तर्पणं कार्यं ॥ यमनामानि ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय नमः ॥ यमपस्मिन्ने सर्वभू
तक्षयाय च ॥ औदुंबराय दध्राय नीलाय परमेष्ठिने ॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय ते नमः ॥ इति ॥ जीवसितापिकुर्वीत तर्पणं यमभीष्टयोरिति पाद्ये ॥ चतुर्दश्या
दिदिनत्रये रात्रिमुखे देवालयो दीपोत्सवं कुर्यात् ॥ इति नरकचतुर्दशी ॥ भीष्मतर्पणमाद्ये वक्ष्यते ॥ आश्विनकृष्णचतुर्दश्यादिति धिषु यदा स्वार्ति योगस्तदा अभ्यं
गस्नानलक्ष्मीकरणं महाफलप्रदं ॥ अमाषा अपि कर्तव्यं पितृश्राद्धादिसंस्क्रियाः ॥ स्नाने तु फलविशेषः ॥ इति आश्वयुजमासः ॥ अथ कार्तिकमासः ॥ कार्तिकशुक्ल
प्रतिपदि पूर्वविधायां प्रातः गोपूजा ॥ अभ्यंगस्नानं नीरांजनं रात्रौ दीपमालादिकार्यं ॥ चंद्रदर्शनदिने तु न कार्यं ॥ अस्यामेव प्रतिपदौ अपररात्रि गृहशालामध्ये पंच

रंगवर्णकैस्तेजुलैर्वावलिमालिरव्यसपरिवारं पूजयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥ वलिराजनमस्तुभ्यं देव्यदानवचंदित ॥ इन्द्रो वामरागैतविष्णुसंनिध्यदोभवेदिति पाद्योक्तः ॥
अत्र वलिमुद्रितमदीपगोदानादीनि कार्याणि ॥ अत्र गोवर्धनपूजाद्युत्तरीडाचप्रातः कार्यः ॥ अधिकर्तकेशुकुद्वितीयादि ॥ अस्यां भगिनीहस्तनभोजनं नीराजन्स
ग्राह्य ॥ तस्याः वस्त्रालंकारादिभिः पूजाचकार्य ॥ तदभावापि त्वपि त्वस्मात्तद्वत्सपुत्रीहस्तनवाभोक्तव्यं ॥ तृतीयायां भगिन्याद्यामंत्रणं तेषां पूजाच ॥ चतु
र्थीं कुर्यात् पूजनीयाः ॥ पंचमी तु उत्तमोत्तमा तस्मिन्दिने विष्णुवादिदेवतापूजाकार्या ॥ गोदानादिदानानि च ॥ कार्तिकपक्षे विदेहास्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ कार्ती
कशुकुनवमी त्रैतायुगादिः सापूर्वाष्टिका ग्राह्या ॥ कार्तीकशुकुकादशीमारभ्य पौर्णमासी पर्यंतं भीष्मपंचकंचकार्या ॥ तद्विधिस्तत्कथायां बोध्यः ॥ अत्र देव
पूजांते द्विदलव्रतसमाप्तिः कार्यः ॥ इयमेव एकादशी सोमवारोत्तराषाढा युक्ता चेदनंतफलदा ॥ अस्यां द्वादश्यां पूर्वरात्रौ देवं संपूज्य उत्थापयेत् ॥ तत्र मंत्रः ॥
ॐ ब्रह्मरुद्रो भिकुवरसूर्यसोमादिभिर्वंदितवंदनीयः ॥ बुध्यस्व देवराजगन्धिवामं मंत्रप्रभावनसुखनंदव ॥ इयंतु द्वादशी देवप्रवाधार्थं विनिर्मिता ॥ त्व
यैवलोकानां हितायैष शांतिना ॥ उत्तिष्ठो निष्ठो गोविंदस्य जनिं द्वां जगत्पते ॥ त्वयि सुप्तजगन्नाथ जगत्सत्तं भवेदिदं ॥ उत्तिष्ठे चेष्टितं सर्वं उत्तिष्ठो निष्ठो मा भव ॥

गतामिघावियञ्चैव निर्मलनिर्मलादिनाः ॥ शारदानिचपुष्पाणि गृहाण समकेशव ॥ इदं विष्णुरिति प्रोक्तं मंत्रमुत्थापनं हरेरिति ॥ एवं देवं उत्थाप्य तदग्रे चा
तुर्मस्य व्रतसमाप्तिः कुर्यात् ॥ तदुक्तं भारते ॥ चतुर्धा गृह्ये चैव चैर्णा चतुर्मस्य व्रतं नरः ॥ कार्तीकेशुकुपक्षे तु द्वादश्यां तत्समापयेत् ॥ मंत्रश्च सनत्कुमारिणोक्तः ॥ इदं
व्रतं मया देवव्रतं प्रीत्यैतव प्रभो ॥ न्यूनं संपूर्णं तां यंतु त्वत्प्रसादाज्जनादनिति ॥ व्रतं चाकादि व्रततिलभोजनादिनियमरूपं ॥ इयं द्वादशी विदनिधिस्वामिनां पु
ण्यतिथिः ॥ स्वौरोषिषमन्वादिश्च ॥ इदं शुक्रास्तादावपि कार्यं ॥ आशौचित्यं तु अन्येन करयेत् ॥ कार्तीकशुकुचतुर्दशी वैकुण्ठसंज्ञा ॥ अत्र देवप्रीभोजनं कार्यं ॥
कार्तीकपौर्णमासी धर्मसावर्णिमन्वादिः ॥ जरासंधमरणं ॥ इयं वृत्तिकार्येण महाकार्तीकसंज्ञा ॥ अस्यां स्वामिकांति कर्तुं नमो महाफलप्रदं ॥ तथा भरणं निक्ष
त्रयागौरोहिणीयोगे च महाकार्तीके कुर्यात् ॥ इयं मत्स्यजयंती ॥ अस्यां तंतुभिः वस्त्रिकां कृत्वा दीपोत्सवः कार्यः ॥ अत्र वृषोत्सर्गः प्रवासाः ॥ बहुल द्वितीया
चातुर्मास्य ॥ कार्तीकबहुलचतुर्थी विद्यानिधिस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ बहुलाष्टमी तु कालभैरवस्य ॥ कृष्णचतुर्दशी तु पद्मनाभतीर्थिनां पुण्यतिथिः ॥ इति
कार्तीकमासः ॥ अथ मार्गशीर्षमासः ॥ मार्गशीर्षशुद्धद्वितीयायां कल्पावतारः ॥ मार्गशीर्षतुल्यस्यां नागपूजाकार्या ॥ सापरीविधायाद्या ॥ पृथीचपापघ्नी ॥ साप

पराग्राह्या ॥ इयमेव पृथ्वी हनुनं रजयंती ॥ शुक्लदशमी सत्यनिधितीर्थानां पुण्यतिथिः ॥ एकादशी तु सत्यनाथस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ मार्गशीर्षपौर्णमासी ह्यत्रिय
जयंती ॥ मार्गशीर्षप्रतिपदपुनः स्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ पंचमी तु अक्षयतीर्थस्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ सप्तम्यादित्रयं तिस्राष्टकं ॥ धनुः संक्रान्तिमार्गश्रमकरसंक्रा
तिपर्यंतं अरुणोदये देवपूजां कृत्वा सुदानं समुत्थं ब्राह्मणभोजनं कार्यं ॥ इति मार्गशीर्षमासः ॥ अथ पौष्यमासः ॥ तत्र शुक्लपक्ष्यांबुधवारश्चैतदाजपहोमब्राह्मणा
र्चनादिकं महाफलदं ॥ रोहिणीयोगश्च दत्तिविशेषः ॥ दशम्यां माघस्नानारंभः ॥ पौष्यशुक्लैकादशी त्वाक्षपमन्वादिः ॥ रघूत्तमस्वामिनां पुण्यतिथिश्च ॥ पौष्यवृष्ट्या
सप्तम्यादितिस्राष्टकं ॥ पौषवृष्ट्या सप्तमी नरहरितीर्थानां पुण्यतिथिः ॥ कृष्णचतुर्दशी तु विद्यार्थिनां स्वामिनां पुण्यतिथिः ॥ पौष्यअमावास्यायां अदित्यवार
श्रवणव्यतीपात्तदिवयोगे अर्धोदयपूर्वकालः ॥ किंचिन्युने तु महादयपूर्वकालः ॥ तस्यां स्नानदानादिकं महाफलदं ॥ पुष्यवदी अमावास्यायां पुरंदरदासा
नां पुण्यतिथिः ॥ इति पौष्यमासः ॥ अथ माघमासः ॥ अत्र तिलामलकतुलशीमूलमृत्तिकादिभिः सृष्टस्नानं कार्यं ॥ एवं कार्तिके वैशाखे च ॥ संपूर्णमासे स्ना
नात्तौ सकरसंक्रांतौ ॥ अथ सप्तम्यां पौर्णमासी तिदिनत्रये ॥ दशम्यादिदिनत्रये वा ॥ त्रयोदश्यादिदिनत्रये वा ॥ पौर्णमास्ये वा अवतर्यं कार्यं ॥ शीतलरुदकस्नाना

शौकोऽष्टोदकस्नानं कार्यं ॥ अत्र नियमः ॥ अस्मितापनमभ्यंगपरां चं स्वस्त्रीसंगद्विकं न कार्यं ॥ त्रिभागतिलेषु चतुर्धभागमिश्रीकृत्य त्रयहं ब्राह्मणाय दातव्यं ॥ स्नाना
पिभक्षणीयां ॥ तिलहोमश्च कार्यः ॥ अत्र फलकंचुकउपाहवस्त्रअस्मितापनादिदं पठे ॥ भोजनादिकं कार्यं ॥ ब्राह्मणभ्यः कार्या ॥ माघशुक्लसप्तमी सार्वणिमुन्नादिश्वरा
हावतारः ॥ अत्र संतानादिभिः संतानवृद्धर्थं कृष्णं उदानं सूर्यरथलेखनादिकं कार्यं ॥ इयं सप्तमी अरुणोदयव्यपिनी ग्राह्या ॥ सूर्यग्रहणतुल्या तु शुक्लमाघस्य
सप्तमी ॥ अरुणोदयवेलायां तस्यां स्नानं महाफलं मिति विष्णुस्मृतः ॥ सप्तके पत्राणि सप्तवदरी पत्राणि शिरसि कृत्वा स्नात्वा सूर्याय अर्घ्यं तिलपिष्टं च दद्यात् ॥ शु
क्लपक्षे भीष्माष्टमी ॥ अत्र भीष्मतर्पणं कार्यं ॥ तर्पणसंज्ञः ॥ भीष्मः शान्तनो वीरः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥ अस्तद्विरवाप्तौ पुत्रपौत्रौ चितौ क्रियां ॥ वैष्णवादिनां
त्रायसो ह्यत्र प्रवराय च ॥ अपुत्राय ददात्येतत्सलिलं भीष्मवर्मणे ॥ वसूनां वताराय शान्तनोरात्मजाय च ॥ अर्घ्यं ददां भीष्माय आबालब्रह्मचारिणेति ॥ तज्जी
वस्थितकेण पिकां ॥ माघशुक्लनवमी श्रीमदानंदतीर्थश्रीमन्नरणां पुण्यतिथिः ॥ शुक्लद्वादशी श्रीमद्वादशी ॥ सास्नानादिना अतिफलदा ॥ पौर्णमासी तु गुरुचंद्र
मघायुताचे महामाघी ॥ पौर्णमासी युगादिश्च ॥ तथा ॥ मेषराशौ शनिश्चैव ह्यस्ति हेतुगुरुचंद्रमाः ॥ भास्करः श्रवणक्षेत्रं महामाघी तिसास्मृता ॥ माघवृष्ट्या सप्त

भिर्युक्ताचेर्चनदिनाशुध्यतीति॥ एवमेव अन्येषां अशुद्धिनिमित्तेषां पितृययोग्यं चतुर्थापंचधापिशुद्धिः ज्ञेया॥ तदुक्तं॥ पंचधावाचतुर्धावाभूरेमेध्याविशुध्यतीति॥ तथाऽवृष्टक
रवरोष्ट्राद्यैः संस्पृष्टाशुध्यतिद्विधा॥ अंगारतुषकेनास्थिभस्माद्यैर्मलिनापिसा॥ एहशुद्धिप्रवक्ष्यामिद्येतच्छिवावद्वेषणे॥ प्राक्संस्पृष्टं संभ्रांतं सिद्धमन्नं तथैव च॥ हादपास्य तत्संवेगो मयेनो
पलेपयेत्॥ ब्राह्मणेर्मन्त्रपूतेश्च हिरण्यकुत्रावारिणा॥ सर्वमभ्युक्षयेद्देश्मवतः शुद्धेदसंशयमिति॥ सैकादशैस्सर्वनाछेपाद्गृहं शुध्यतीति शेषः॥ मार्जनं लेपनादिषु गृहशुद्धिविषयकं॥ तत्र वा
लेकैराकेर्वाविष्टावामनादिके च ते उद्धेखनं कार्यं॥ उद्धेखनं नाम भूमौ स्तुम्भिनश्चलं अंगुलिमात्रमतिकानिष्कासनं॥ इति भूमिशुद्धिः॥ अथ पात्रशुद्धिः॥ सोवर्णरौप्यकाष्ठात्रममुक्तारलमया
निच॥ कांस्यपित्तलताम्रादित्रयसु समया निच॥ निर्लेपानि तु शुध्यंतिकेवलं न जलेन तु॥ सलेपानि मुद्गानि चूर्णैर्मृद्गासंयुक्ताभिः॥ गवाघ्रातानि कांस्यानि श्वकाकोपहतानि च॥ भूदोष्टिष्टानि दश
धात्रिधामृद्गमवारिभिः॥ गोशृंगेणापि संस्पृष्टं पात्रशुद्धिरिह्यते॥ आयसंशरणैलाभ्यां गोमाम्बुजं शुध्यति॥ भस्मना शुध्यते कांस्यं चर्म तैलेन शुध्यति॥ शाकरज्जुमूलफलवासोविदलच
र्मणां॥ पात्राणां च मसानां च वारिणाशुद्धिरिह्यते॥ शाखं पत्रपुष्पादिरूपं॥ रज्जुः नूतनरज्जुः॥ मूलकं आर्द्रकादिफलं॥ आमलकादि॥ वासः नूतनवस्त्रं॥ विदलं नेपु विकारश्च व्रजनादि॥ चर्म
पादरक्षादि॥ पात्राणां च ताम्रादिपात्राणां॥ चमसानां चाक्षियोलूखलादीनां॥ घृताद्यलितानां मिति शेषः॥ वारिणां संस्पृष्टं॥ वारिप्रक्षालनेन॥ लिप्तानां तु मुद्गचूर्णादिना लेपनं राहित्यं कृत्वा॥ प
श्चाद्धारिणाशुद्धिः पूर्वमेवोक्तेति॥ अन्यत्रापि॥ भस्मना शुध्यते कार्यं सुस्यायनं लिप्यते॥ सरामूत्रपुरीषैस्तु शुध्यते तापलेखने रिति॥ आमिषेण तु यल्लिप्तं लोहं दाहं न शुध्यतीति च॥ सू
तिकामद्यविष्मूत्रजस्वलहतानि च॥ पात्राणिसप्तरात्रेस्तु गोमूत्रपरिवासयेत्॥ ब्रह्मक्षत्रविदुश्छिष्टस्पर्शं समाजनाद्युचिः॥ कांस्यपात्रे विशेषः॥ गंडूषपादशौचं च यः कुर्यात्कांस्यभा

जने॥ पण्मासं तु विनिक्षिप्य पुनराकारमादिशत्॥ अत्र भुवि स्वनित्वा पण्मासं विनिक्षिप्य उद्धृत्य भस्मना मार्जितं शुध्यति॥ तथा कांस्यस्योपहतं चेत्यात्स्वनित्वा भुवि निक्षिपेत्॥ दोषानुसारा
त्सप्तहास्यभक्त्युद्धृत्य भस्मनेति॥ काष्ठानां तक्षणेन शुद्धिः मृद्गोमयजले रिति॥ तथा मिलितानां पात्राणां यद्येकमुपहन्यते॥ तस्य शोधनं प्राक्तं सामान्यं द्रव्यशुद्ध्या कृदिति॥ तथा मद्यैर्मूत्रपुरी
षैर्वाष्टिविनेः पूयशोणितैः॥ संस्पृष्टं नैव शुध्येत तत्तस्याज्यं हि मन्मयं॥ इति पात्रशुद्धिः॥ अथ धान्यादिशुद्धिः॥ विष्णुः॥ त्रीक्षादीनां तु मन्मात्रं श्वकाकेरुपहन्यते॥ तावन्मात्रं परित्याज्य स
तुषेकं उन्नं भवेत्॥ त्रीक्ष्यः प्रोक्षणादग्निः शाकमूलफलानि च॥ तन्मात्रस्यापहाराद्वा निस्तुर्षाकरणेन वा॥ अत्र कांस्यलेपेन विशेष उक्तः॥ त्रीक्ष्यवगोधूमानां अनेकपुरुषो धार्याणां प्रोक्षा
णाग्निस्पर्शाभ्यां शुद्धिः॥ स्वल्पानां प्रक्षालनेन॥ तंडुलानां तु पुनः कंडनेन दलेन प्रोक्षणेन वा॥ एवं मुद्गमाषादिसंतुषधान्यानामपीति॥ मन्मये स्थापितानां च तथा भुवि च तिष्ठतां॥ यवमाष
तिलादीनां अदोषं मनुरब्रवीत्॥ तथा यत्र संक्रममानं प्रोक्तेवलं गृहदीपनं॥ तत्र सर्वाणि द्रव्याणि गृह्णीयादविचारयन्निति॥ सिद्धांते मनुः॥ पक्वानां तु गवाघ्रातं प्रक्षिज्य मवक्षतं॥ हवि
तं केनार्कटिश्च मृदग्निः प्रोक्षणाद्युचिः॥ प्रक्षिज्यं॥ प्रक्षिभक्षितं॥ अवक्षितं॥ यस्योपरि भूक्षता इति॥ तथा गंदेवालयविवाहादौ यज्ञेषु प्रकृतं पुत्रं॥ काकेः श्वभिश्च संस्पृष्टं सर्वतन्विसर्ज
येत्॥ तन्मात्रमन्मयं शुद्धं सिद्धं संस्कारमर्हतीति॥ प्रसक्तोत्सवेषु इदं वाक्यं बध्नाद्विषये वेदितव्यं॥ तदाह पाराशरः॥ पक्वं द्रोणाधिकं चूर्णं श्वकाकाद्युपपातितं॥ ग्रासमुद्धृत्य तन्मात्रं य
त्तुलालातं भवेत्॥ हेमेन केन वा॥ युक्ष्यद्वा जतेनानुनापि वा॥ अग्निज्वाला तु संस्पृष्टा स्ववर्णमुधु सर्पिषा॥ विप्राणां वेदघोषेण पूतं भोज्यं च तद्देवदा इति श्रौतः॥ पक्वं वा शदधिकं दिश

सुलानि॥ पलंगुषोऽत्राभासकं कर्षाश्चत्वारः पंचगुणासुकोमायः॥ तथाचामरः॥ गुंजाः पंचायमापकं॥ तेषां उशाक्षः कर्षास्त्री पलं कर्षचतुष्टयं॥ इति॥ यत्तु लालाकृतं॥ यदयन्मन्वा
दिलालासंबंधं तत्र त्रयासमात्रं उध्याभ्युपेक्षयेदित्यन्वयः॥ सर्पिषामित्यस्य स्पर्शादित्यन्वयः॥ अन्ममेकाहिकं पंचश्वकाकाद्युपधातिनं॥ केनाकीराद्युपेतं च तदप्येतं विशुध्यतीति॥ ए
काहिकं॥ एकदिनभोज्यं॥ एवं हेमादकादिना इदं वाक्यं द्रविषयं॥ समर्थस्य तु तदन्त्यत्का पुनरन्त्यकार्यमेव॥ कृतस्यापि सुदुष्टस्य शुधिरुक्तामर्नः प्रभिरिति॥ सुदुष्टस्य शुद्रादि
स्पर्शेन सुदुष्टस्य शाकपर्णादेर्ध्यादेः कीर्तनेनैव शुधिरित्यर्थः॥ अत्रापि विशेषमाह॥ दधिमधुद्रव्याणां पूवनाशुधिः॥ घनानां प्रोक्षणेन च॥ तदा हवः स्वः॥ श्रपणं घृतं तैलानां पूव
नं गौरसस्य च॥ भांडा निष्ठा वयेद्विः शाकमूलफलानि चैति॥ पूवनात्॥ कस्य चिद्भागस्य त्यागात्॥ घनानां॥ पर्पटकादीनां॥ श्रपणः अमिसंस्कारः॥ द्रवाणां चैव सर्वेषां शु
धिरुत्पन्नं स्मृतं इति स्मृत्यंतरोक्ता पूवनोत्पन्नयोर्विकल्पो बोध्यः॥ शुद्रां उच्छित्तगौरसादेपात्रांतरस्थापनेन शुधिः॥ तदा हवः सिद्धः॥ -- आधारदोषे तु नृत्तानां तरे
त्तं॥ घृतक्षीरदधिक्षौद्रतैलेषु रसरूपिणां॥ आधारदोषे शुद्रां उच्छित्तं द्रविषेति॥ मृत्पर्णादिषु विष्णुना विशेष उक्तः॥ मृत्पर्णतृणकाष्ठानां च स्थिचंडालवायसैः
॥ स्यर्तने विहितं तत्रैव सूर्यसोमाग्निमारुतेरिति॥ शुधिरुक्तफलपुष्पाणां प्रोक्षणात्पुस्तकस्य च॥ रथ्या कर्दमतोयानि नावः पथि नृणानि च॥ मारुतेनैव शुध्यंति पक्वेष्टकचत्वा
नि चैति॥ मनुना इव हस्तस्य उच्छिष्टदिस्पृशे विशेष उक्तः॥ उच्छिष्टे नृत्तसंस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथंचन॥ अनिधायैव तद्रव्यमात्रांतः शुध्यतामियात्॥ इति धान्यादिशुधिः॥ ॥

॥ अथ उदकशुधिः॥ तदा हनुव्यासवृहस्पती॥ भूमिष्ठमुदकं मेध्यं वै तथ्यं यत्र गो भवेत्॥ अव्याप्तं चेदमेध्यं न तद्वदेव शिलागतमिति॥ उधृतोदकविषये तु॥ उधृतावाप्रशस्ता
स्युः शुधेः पात्रे यथाविधि॥ एकरात्रे पिताताश्च त्र्यजेदापसमुधृता इति॥ विशेषांतरं स एवाह॥ अक्षोभ्यानि तटाकानि नदीवापीसरांसि च॥ चंडालाद्यशुचिः स्पृशन्मार्गतः परि
वर्जयेदिति॥ चंडालादिसंबधमार्गवर्जयित्वा अन्यमार्गेण जलं गृह्णीयात् इत्यर्थः॥ वापीकूपदि विषये हारितः॥ वापीकूपकटाकेषु विमानुषं यद्विधीयते॥ अस्ति चर्मविनिर्मु
क्तैर्द्विषितं च रसादिभिः॥ उधृत्यूनज्जलं संवर्शोधनं परिमार्जनमिति॥ अस्ति चर्मविनिर्मुक्तैश्चिरकालवशाद्विशीर्णैरित्यर्थः॥ देवलोपि॥ उधरे दुदकं कुर्यात्स्वर्पिष्ठां नृदस्त
था॥ पंचगव्यं न्यसेत्स्त्र्यात्पूवतोयं समुधरे इति॥ श्वचांडालादिभिश्चिरकालं उपहतौ तु हारितः॥ घटानां शतमुधृत्य पंचगव्यं क्षिपेत्ततः॥ श्वभिः श्वपाकचांडालेद्वा
पित्तु विशोधनेमिति॥ उपानतं स्लेष्ममूत्रविद्वस्त्रीरजोमद्यमेव वा॥ एभिर्विद्विषितं कूपे कुभाभां षष्ठिमुधरे इति॥ जलाशयेषु स्वल्पेषु स्थावरेषु महीतले॥ कूपवृत्तथिताशुधि
र्मुहस्तत्वनृपणमिति॥ कूपतटाकादिगतं नृवोदकं दशरात्रेण शुध्यति॥ तदुक्तं॥ अजागवोमहिषश्च ब्राह्मणस्त्री प्रसूतिका॥ दशरात्रेण शुध्यंति भूमिष्ठं च नृवोदकमिति
॥ जलपात्रादिकं स्वकीयमेव स्वस्य शुधिः॥ आत्मीयशय्यासनं वस्त्रं जायापत्यं कर्मजुलं॥ शुचीन्यात्मनि एतानि परेषामशुचीनि हति हरितोक्तेः॥ इत्थं उदकशुधिः॥ अथ व
स्त्रशुधिः॥ व्यासः॥ वस्त्रं मृदभसाशुधं स्त्रुर्वै हलमेव वा॥ रज्वादिकं चातिदुष्टं स्याज्यं तन्मात्रमेव चेति॥ शुधं तैलादिना उदकमिति शेषः॥ वेदलसपदि॥ रज्वादिकं॥

जुसर्पादिकं॥ अतिदुष्टउच्छिष्टादिनेतिशेषः॥ वस्त्रंउच्छिष्टादिनादुष्टंवेमृदंभसौवशुभेदितिशेषः॥ यमोपि॥ यमदिमूत्रपुरीषाभ्यांरेतसारधारेणवा॥ चैलंसमुपहन्यतद्यदि
प्रक्षालयच्चतु॥ यदंभसान्धुधेतवस्त्रंचोपहतदृढं॥ छेदनंतस्यदाहोवायमात्रमुपहन्यते॥ अत्रछिन्नदग्धयोःपित्याज्यत्वात्॥ छेददाहाभ्यांशुध्यभिधानंअत्यंतदुर्लभत
मविषयं॥ दरिद्रस्यानुत्तमपिछेदनाशुभिः॥ अत्रविशेषः॥ वस्त्रधान्यादिगतीनांएकदेवास्यहृषणे॥ तावमात्रंसमुपहन्यत्रोषप्रोक्षणमहतीति॥ हृषणेचंडालादिस्पृशे॥
शेषस्यप्रोक्षणविधानात्॥ उद्धृतस्यभागस्यप्रक्षालनमितिगम्यते॥ सर्वस्यस्पर्शेतिमनुः॥ अद्रिस्तप्रोक्षणेनोचंनहनाधान्यवाससां॥ प्रक्षालनेनस्वल्पानांअद्रिःशो
चंविधीयते॥ इति॥ राशेर्बहुत्वंएकपुरुषभारादधिकत्वंअतएव॥ देवलः॥ और्णिकोशयकार्पासवाभक्षोमडुकूलजाः॥ अल्पान्शोचाभवन्त्येतेशोषणप्रोक्षणादिभिः॥
तान्यवामध्ययुक्तानिप्रक्षालयेद्येनैःस्वकैः॥ तूलिकामुपधानचुपुष्पंरक्तावरतथा॥ शोषयित्वातेपक्तिंविक्कुरैःसंमार्जयन्मुहुः॥ पश्चाच्चवारिणांप्रोक्ष्यविनियुजोत
कर्मणि॥ तान्यप्यतिमूलिष्टानियथावस्युरिशोधयेदिति॥ अधिकोपघातेतुयाज्ञवल्क्यः॥ शोषैरुदकगामूत्रैःशुध्यत्याविककेशिकं॥ मश्रीफलेरंशुपिष्टंसारि
ष्टैःकुतपस्तथा॥ सौगौरसर्पपेक्षोममिति॥ शोषैःसक्षारमृत्तिकादिभिः॥ आविकं॥ कंबलादि॥ कौशिकं॥ डुकूलपट्टादि॥ अंशुपटः॥ वक्तुलनंतुष्टतः॥ कुतपः
पर्वतछागलोमकृतः॥ धाबोलि॥ भोडुशकलातिसंज्ञकः॥ क्षौमंपीतांबरादि॥ तूलिका॥ कश्मिष्ट॥ सप्यतिगी॥ उपधानंउपवर्हणं॥ शिरोधस्थापनंयं॥ पञ्चपुष्पं

प्रक्षालनेनगंधरीहितस्यात्सोक्षयेत्॥ इदंभोगार्थं॥ देवार्थंचंपकारिसर्वप्रक्षालयेदेव॥ अप्रक्षालितपुष्पाणिप्रक्षाल्यतुलशींतिथेति॥ शतापराधमध्येअप्रक्षालि
तपुष्पसमर्पणस्यापिअपराधत्वोक्तेः॥ रक्तावरं॥ मंजिष्टादिकं॥ प्रक्षालनेयस्यरंगगच्छितंतक्षालयेत्॥ चैलवच्चर्मणांशुभिःप्रोक्ष्याननुवाससांमितिचक्षुनात्॥ वास
सांयत्राद्युतीर्णा॥ इतिवस्त्रशुधिः॥ अथस्वभावशुधिः॥ तत्रमनुः॥ दानंतपोग्ननाहरोमृद्भूयमथवाजलं॥ वायुर्विधासहस्येवशुधेःकर्मणिदेहिनां॥ सर्वेषामेकेश्वा
नामर्थशोचंपरंस्मृतं॥ योर्थशुचिःसहिशुचिर्नमृदाहिशुचिःशुचिः॥ शान्त्याशुधितिंविद्वांसोदानेनाकार्यवारिणा॥ प्रच्छिन्नपापज्जप्यनतपसावुदवितमाः॥ मृत्तोपैः
शुध्यतेशुधिनंदविगेनशुध्यति॥ रजसास्त्रीमनादुष्टासंन्यासेनद्विजोत्तमाः॥ अद्रिगन्त्राणिशुध्यंतिमनःसत्येनशुध्यति॥ विद्यातपोभ्यांपूतात्माशुधित्तनेनशुध्यतीति॥
इतिस्वभावशुधिः॥ सर्वस्याप्यतिशुधकरंसर्वान्तमहुरिस्मरणकीर्तनंच॥ तूडुक्तपुराणे॥ नाम्नोस्यपावतीशक्तिःपापनिर्हरणहरेः॥ तावत्कर्तुंनराक्रोतिपातकपातकी
जनः॥ स्मर्तव्यःसततंविष्णुर्विस्मर्तव्यो नजातुचित्॥ सर्वविधिनिषधास्करेतयोरैवकिंकराः॥ मंत्रतस्तत्राच्छिद्रंदेवकालाहवस्ततः॥ सर्वकरोतुनिश्छिद्रंमनुसंकी
र्तनंतवेति॥ इत्येतत्सर्वतरंगचतुष्टयसंगृहीतंस्मृतिपुराणमनुसृत्योक्तं॥ विस्तरभयाक्तिंविद्यमाणमुदाहृतं॥ किंचिदयतो नदत्तमिति रसज्ञेयं॥ कालस्थामृतिमात्रण्य
शुचित्वनिवर्तकं॥ सत्कर्मध्यानपूजादिसाधनैःपुरुषार्थेऽर्थदं॥ सर्वशुधिकांशुधिविष्णुवदेनिरतरं॥ त्रिशून्यषट्चंमितीशाकडुमितिस्मरं॥ आश्विनोद्ध्यधिका

मासः मार्गशिराक्षयाभिधौ। ततश्चैत्रेधिकोयस्मिन्तद्वर्षस्यतु कर्तिके। छलारिनुसिंदेनद्वैतेस्मृत्यर्थमागरे॥ भूयाद्युधितरंगेयं श्रीमध्वपतितुष्टिदः॥ छलारिनारायण
वर्षपुत्रनृसिंदेनाम्नारचितः शुभोयं॥ साधारणः पंडितपामराणां सांगंस्फुटोयं पितृतुष्टये स्यात्॥ ॥ इति स्मृत्यर्थमागरे छलारिनुसिंदेनद्वैतेयुधितरंगः समाप्तः॥ ॥ श्री॥
मूढेवात्माधिमासेवासंक्रांतौ ग्रहेणपिवा॥ अन्वारंभक्तियं कुर्यात्समनंतरपर्वणि॥ पर्वण्यश्वतुथंशः आद्याः प्रतिपदस्त्रयः॥ यागकालः सविज्ञेयः प्रातरुक्तोमनीषिभिः॥
संधिर्यद्यपराहस्याद्यागकालः परेहनि। कुर्वाणः प्रतिपक्षामतुरीयांशेकदेवताः॥ आप्रोक्षणादेवशुभाः प्रोक्षकोब्रह्महाभवत्॥ गोणीकंबलबालानां प्रोक्षणाद्युधिरि।
ष्यते॥ सद्यग्रानिचकाष्ठानि सद्यग्रानि तृणानि च॥ सद्यग्रानि च धाराणि स्पृष्टदोषेन विद्यते॥ अशिरस्कंतुयत्नानंयस्यैषितभोजनं॥ द्वादशघुलंघनं चैव स्त्रीणां धर्मवि
दोविदुः॥ तुलसीश्रीसंविशुभे पुण्यदपापहारीणि॥ नमस्तेनारदनुतेनारायणमनः प्रिये॥ संध्यागतपूणानां च निर्मात्यं सीलिलं यदि॥ तुलसीमूलतोद्वाद्गौरवनर
कं प्रजेत॥ स्वविवावाहनं यत्र प्रतिमायां भवेद्यदि॥ नतस्मृत्या भूवेत्तत्रेकेवाहं तनतः परं॥ आरुढ्यौघनानारीदशाहेन रजस्वला॥ त्रिरात्रेण विशुधतस्तनूना
तु शुचिर्भवेत्॥ अथ रजस्वला प्रकरणं॥ असंदिग्धपरिज्ञातत्वात्तदशाधिकारणं॥ संदिग्धमात्रे स्नानस्यादित्यवाक्चरस्यतिः॥ सत्रौ विभागं कुर्याद्द्वौ भागौ पूर्व
वासरो॥ उत्तरांशः प्रभाते स्यात्स्थालीपाके कृतौ मृतौ॥ रजस्वलायाः पुनरेव चेद्भजः प्राकृष्टयेते द्वादशावासाद्युधिः॥ अष्टादशैकदिनं दिनद्वयं एकोनविंशति

दिनं परंतथा॥ रजस्वलाय द्वास्नाता पुनरेव रजस्वला॥ आद्वादशाहं नारीणां सूत्रवर्णे च मिथ्यते॥ अष्टादशादिना दर्वकस्नानं कुर्याद्भजस्वला॥ अतूर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशाना
मनुरब्रवीत्॥ इदं वचनं वार्धक्यविषयमिति अक्वतव्यं॥ पराशरः॥ ज्वरादिभूतायानारी रजसाच परिष्कृता॥ कथं तस्या भवेद्युधिः केन स्यात्कर्मणो वद॥ आतुरस्नानमुत्प
नेदशाकृत्वाद्यनातुरः॥ स्नात्वा स्नात्वा स्पृष्टा देतांततः शुधिरवायते॥ इति कात्यायनोक्तश्रुतिः॥ स्पृष्टादिविषये॥ चंडालपतितौ दक्षाः स्मृतिकाया अधः क्रमात्॥ रजस्वलाय
दास्पृष्टाश्चानशूद्रातिजैर्भवेत्॥ तावत्तिष्ठेन्निराहारास्नात्वा कोलेन शुध्यति॥ अशक्तद्विपवासानां दत्ताशतया च दक्षिणां॥ एवमुक्तप्रकारेण तिस्रो रात्रिर्व्रतंचरेत्॥ यमो
पि॥ रजस्वलाथ यदि वा शुनादिस्पर्शनं यदि॥ तावत्तिष्ठेन्निराहाराभ्यामन्यस्पर्शनेपितु॥ त्रिदिनं ततः स्नात्वा पंचगव्येन शुध्यति॥ अलंबुवेणुपत्रं च नारिकेलकचंदनैः॥
रजस्वलादिसंस्पृष्टाने दोषो मनुरब्रवीत्॥ शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं बालस्यायमनं स्मृतं॥ रजस्वलादिसंस्पृष्टस्नानमेव समाचरेत्॥ ॥ इति रजस्वलाशुधिप्रकरणं समाप्तं॥ ॥

३७

१०७
३

इति
स्मृत्यर्थसारः

स्मृत्यर्थसारः

११७

X १०७
३

३७